

Ranorimski grob iz Iloka kao prilog poznavanju romanizacije zapadnoga Srijema

An Early Roman Grave from Ilok as a Contribution to Understanding a Process of the Romanization of Western Syrmia

Antička arheologija
Izvorni znanstveni rad

Roman archaeology
Original scientific paper

UDK/UDC 904:726(497.5Ilok)“00”
Primljeno/Received: 31. 03. 2003.
Prihvaćeno/Accepted: 13. 06. 2003.

Mr. sc. MARKO DIZDAR

Institut za arheologiju
Ulica grada Vukovara 68
HR - 10000 Zagreb
marko.dizdar@iarh.htnet.hr

Dr. sc. RENATA ŠOŠTARIĆ

Botanički zavod Prirodoslovno-matematičkog fakulteta
Marulićev trg 20/2
HR - 10000 Zagreb
renata@botanic.hr

KRISTINA JELINČIĆ

HR - 21410 Postira
kjelincic@yahoo.com

U istraživanjima kasnosrednjovjekovnoga dvora knezova Iločkih pronađena je raznovrsna antička materijalna ostavština koja obogaćuje dosadašnje skromne spoznaje o Cucciumu i limesu u hrvatskome Podunavlju. U iskopavanjima 2002. godine otkriven je paljevinski grob s drvenom arhitekturom u kojem su se nalazili prilozi dvojakoga podrijetla. Autohtono podrijetlo u latenskoj kulturi mlađega željeznoga doba pokazuju lonci zaobljenoga tijela izrađeni rukom i zdjela S-profilacije. Sjevernoitalskoga podrijetla su zdjelica tankih stijenki, keramička svjetiljka, staklena posuda te ostali prilozi koji zajedno s Klaudijevim novcem datiraju grob u sredinu 1. st. Na osnovi nalaza posuda izrađenih u latenskim tradicijama pretpostavlja se kako je u grobu bila pokopana osoba starosjedilačkoga podrijetla, dok importirani prilozi svjedoče o ranoj romanizaciji južne Panonije i dunavskoga limesa. O postojanju složenoga pogrebnoga rituala svjedoče izdvojeni ostaci kultiviranih biljaka domaćega i uvoznoga podrijetla koje su bile položene u lonce.

Ključne riječi: paljevinski grob, Ilok, zapadni Srijem, limes, starosjedioci, romanizacija, sjevernoitalski import, Klaudije, arheobotanika.

Key words: cremation grave, Ilok, western Syrmia, Limes, indigenous, romanization, northern Italic import, Claudius, archaeobotany.

Visoka dunavska obala kod Iloka koji se smjestio na zapadnim obroncima Fruške gore bila je kontinuirano naseljena tijekom svih razdoblja prapovijesti, zatim, kako to pokazuju ovdje opisani nalazi, u antici, da bi najveći uspon Ilok dosegnuo u kasnom srednjem vijeku u vrijeme Nikole Iločkoga i njegova sina Lovre. Zbog potrebe za obnovom i revitalizacijom iločkoga Gornjega grada koji predstavlja jedan od najznačajnijih i najsačuvanijih ostataka spomeničkoga graditeljskoga naslijeđa ne samo na tlu sjeverne Hrvatske, već i na prostoru srednjoeuropskoga Podunavlja, na baroknom dvorcu Odescalchi započelo se s konzervatorskim istraživanjima koja su otkrila dobro očuvane ostatke kasnosrednjovjekovnoga dvora Iločkih. Sustavna arheološka istraživanja počela su 2001. godine koja bi, uz primarno otkrivanje srednjovjekovne graditeljske baštine, upotpunila i dosadašnje spoznaje o prapovijesnome te antičkome materijalnome naslijeđu

Iloka.¹ Započeta istraživanja posebno su značajna u iscrtaivanju preciznije topografije rimskodobnoga Iloka koja je zbog zane-marivoga broja pronađenih antičkih nalaza gotovo nepoznata. Time se otvaraju i nove mogućnosti za kvalitetnije poznavanje dunavskoga limesa na prostoru hrvatskoga Podunavlja.²

1 Arheološko-konzervatorska istraživanja na dvoru knezova Iločkih odvijaju se u sklopu projekta istraživanja i obnove povijesne jezgre grada Iloka. Arheološka istraživanja provodi Institut za arheologiju iz Zagreba pod vodstvom prof. dr. sc. Zeljka Tomičića kojemu ovom prilikom zahvaljujemo na ukazanom povjerenju za objavu nalaza iz istraživanja 2002. godine.

2 Istraživanje limesa u hrvatskom Podunavlju započeo je J. Brunšmid, obilazeći i prikupljajući građu s dobro poznatih nalazišta kao što su Dalj i Sotin. Tek početkom 60-ih godina 20. stoljeća započelo se sa sustavnim obilaskom nalazišta i provođenjem manjih pokusnih istraživanja. Prvi rezultati tih istraživanja objavljeni su u publikaciji Limes I, Beograd, 1961., te u Osječkom zborniku XII, Osijek, 1969.

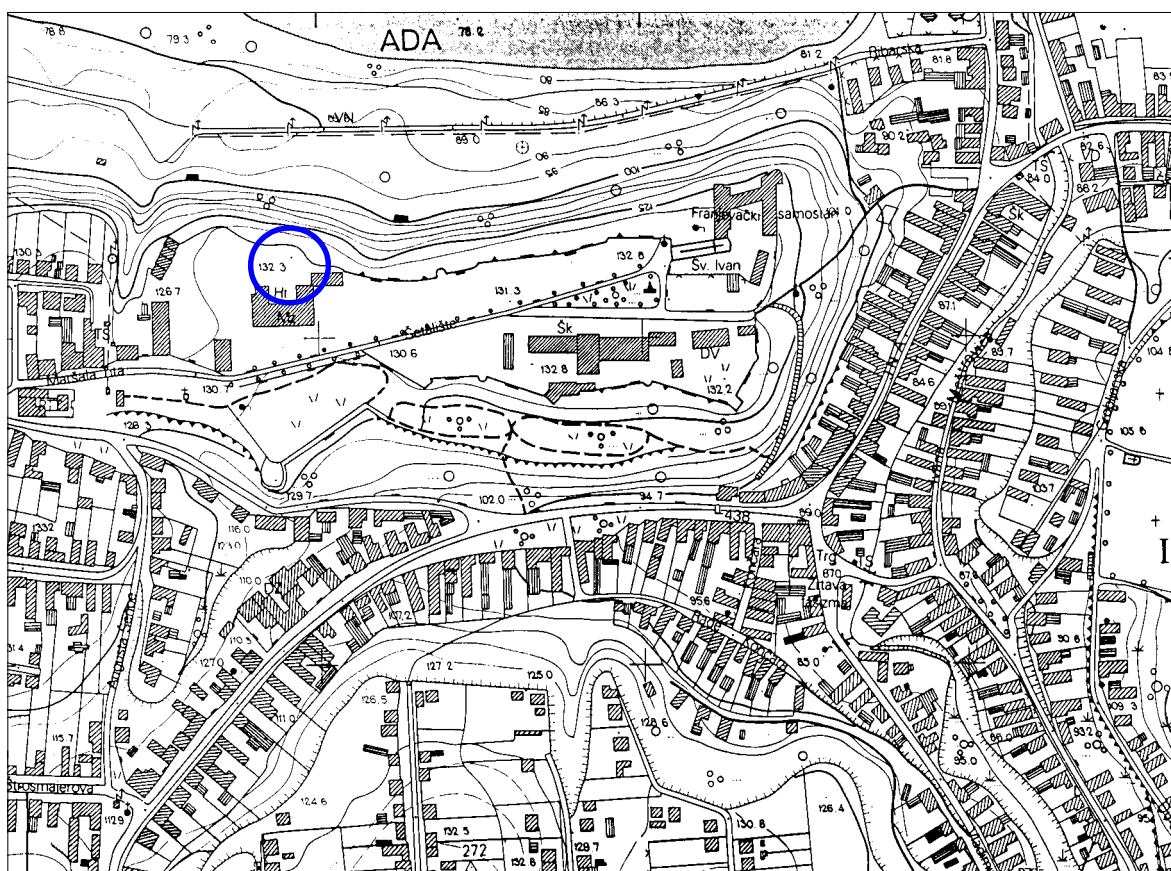

O rimskodobnom naselju s prostora Iloka (KLEMENC, 1961., 20.; PINTEROVIĆ, 1968., 70., 77.) sačuvali su se tek skromni podaci u više itinerara u kojima se navode različiti oblici imena naselja. Tako se u Antoninovu Itineraru naselje navodi kao *Cucci*, na *Tabuli Peutingeriani* zapisano je *Cuccio*, na *Itineraria Romana* je to *Cuccium*, kod Anonimnog Ravenjanina *Catio*, a u *Notitia Dignitatum* spominje se kao utvrda *Cuccis castellum* (ŠARANOVIĆ-SVETEK, 1966.-1967., 66.; PINTEROVIĆ, 1968., 58.-60.; PINTEROVIĆ, 1970., 95.). Udaljenost Cucciuma od susjednih putnih stanica prema Peutingerovoj karti iznosila je od Cornacuma XIII. m. p., a od Bononie XVI. m. p., što odgovara i današnjim udaljenostima od Sotina do Iloka kao i od Iloka do Banoštora. U Antoninovu Itineraru udaljenost između Cornacuma i Cucciuma iznosila je XVI. m. p. (ŠARANOVIĆ-SVETEK, 1966.-1967., 66.; PINTEROVIĆ, 1968., 58.-59.).

Prema *Notitia Dignitatum* u Cucciumu su u 4. st. boravile dvije konjaničke postrojbe, *Cuneus equitum Promotorum* i *Equites Sagittarii* (BRUNŠMID, 1901., 145.; KLEMENC, 1963., 33.; ŠARANOVIĆ-SVETEK, 1966.-1967., 66.; PINTEROVIĆ, 1968., 59.-60.), te se pretpostavlja kako se uz njihov logor nalazilo i civilno naselje (PINTEROVIĆ, 1968., 77.).

O malobrojnim rimskim nalazima iz Iloka početkom 20. stoljeća izvještava J. Brunšmid (BRUNŠMID, 1901., 145.). Slabo poznavanje rimske materijalne ostavštine spominje i J. Klemenc koji ističe kako je riječ o najboljem položaju s kojeg se kontrolira Dunav i njegova sjeverna obala. Za antičke se spomenike pretpostavlja kako su dijelom uzidani u tvrđavu i dvor Nikole Iločkoga³ (KLEMENC, 1961., 20.; KLEMENC, 1963., 63.-64.). Osim nekih ranijih nalaza koje je opisao Marsilije, J. Brunšmid spominje natpis pohranjen u dvorcu, zatim glavu Satira te žrtvenik pronađen na groblju na kojem stoji natpis DEO [SO]LI INVICTO... s urezanim motivom križa, što bi ukazivalo na štovanje Mitre, koje se povezuje s prisutnošću vojnih postrojbi u Cucciumu (BRUNŠMID, 1901., 146., sl. 97.; PINTEROVIĆ, 1968., 70.). Vojnu bi nazočnost možda potvrđivao i nalaz opeke s pečatom LEG I NOR (*legio I Noricorum*) (PINTEROVIĆ, 1968., 71.). Južno od grada pronađene su grobnice od opeka koje su nalazima datirane u 3.-4. st. (BRUNŠMID, 1901., 147.). Na položaju Alvaluk jugoistočno od središta Iloka 1893. godine pronađen je sarkofag s

3 Arhitektonsko-konzervatorska istraživanja dvorca Odescalchi, odnosno dvora Nikole Iločkoga ove pretpostavke, barem za sada, nisu potvrdila.

Sl. 1. Položaj istraživanja 2001. i 2002. godine ispred dvorca Odescalchi na Gornjem gradu u Iloku. M 1:5000

Fig. 1 Position of excavations 2001 and 2002 in front of Odescalchi Castle in the upper town of Ilok. Scale 1:5000

poklopcem u obliku krova s akroterijima na uglovima. U njegovoj blizini nalazio se još jedan grob od opeka te kasnoantički zelenkastosmeđi ocačkani vrč (BRUNŠMID, 1901., 147., sl. 98.). Glava Dioskura pronađena je u blizini kurije Brnjaković na Gornjem gradu (BRUNŠMID, 1910.-1911., 113.-114.), gdje su u iskopavanjima 1956.-1957. godine zabilježeni rijetki ulomci rimskih keramičkih i staklenih posuda (KORDA, 1961., 61.).

Slučajne nalaze s rimskih nalazišta na području grada Iloka i okolice prikupila je H. Göricke. Tijekom građevinskih radova na više položaja na Trgu Nikole Iločkoga te u Vukovarskoj ulici pronađeni su ulomci rimske keramike i svjetiljki kao i novac koji najvećim dijelom pripadaju razdoblju 3.-4. st. (GÖRICKE, 1976., 26.). Rimski su nalazi zabilježeni i na Lovki koja se nalazi zapadno od Iloka, zatim kod zaseoka Križ, te na polju Sokol jugoistočno od grada. Na položaju Čaire 1958. godine pronađen je sarkofag, a o postojanju rimskoga vodovoda svjedoče nalazi vodovodnih cijevi na Vodenoj glavi i Karagači južno od Iloka, te u gornjogradskom parku Mladost (BRUNŠMID, 1901., 146.-147.; GÖRICKE, 1976., 26.). *Cuccium* na iločki Gornji grad smješta i M. Bulat koji spominje nalaz kasnoantičke ostave novca (BULAT, 1969., 44.). Pojedinačni rimski nalazi zabilježeni su tijekom zaštitnih iskopavanja provedenih uz franjevački samostan 1980. godine koji se smjestio na samome istočnom rubu iločkoga Gornjega grada (BATOROVIĆ, 1981., 20.-21.; BATOROVIĆ, 1983., 54.).

Iako su opisani rimski nalazi malobrojni i za njih se okolnosti i točan položaj nalaza uvijek ne poznaju, ipak, uz rezultate novih sustavnih istraživanja, omogućavaju iscertavanje točnije topografije *Cucciuma*, njegova etničkoga sastava i kronološke slike naseljavanja.

Istraživanja Instituta za arheologiju započela su 2001. godine u produžetku istočnoga krila dvorca Odescalchi (sl. 1.).⁴ Iako je prostor predviđen za istraživanje u znatnoj mjeri bio oštećen baroknim graditeljskim intervencijama, u iskopu površine veličine 155 m² izdvojeni su ostaci sjevernoga krila dvora Nikole Iločkoga. Između gotičkih i baroknih zdanja sačuvala se manja stratigrafski neporemećena površina na kojoj su zabilježeni slojevi te ukop sa zapunama koji su datirani u početak željeznoga doba (LOŽNJAK, 2002.). Izdvojen je i dio očuvanoga ukopa ispunjen zapunama koje su sadržavale ulomke keramike, stakla, opeka i tegula iz rimskoga razdoblja.⁵ Istraživanja su se 2002. godine nastavila prema zapadu obuhvaćajući travnjak ispred dvorca Odescalchi. Kao i prethodne godine, površina iskopa veličine 125 m², bila je oštećena novovjekovnim graditeljskim intervencijama. Ipak,

4 U opisu rezultata istraživanja 2001. i 2002. godine korištena je terenska dokumentacija i izvješće o iskopavanjima Instituta za arheologiju iz Zagreba.

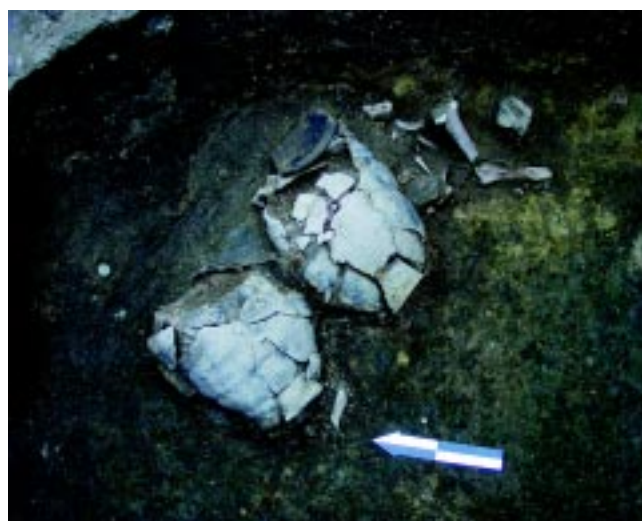
5 Keramičke nalaze iz istraživanja 2001. godine datirane od druge polovine 1. st., pa sve do kraja 4. st., u ovom broju Priloga Instituta za arheologiju u Zagrebu objavljuje K. Jelinčić.

Sl. 2. Ranorimski grob s keramičkim posudama položenim u sjeveroistočni ugao grobne rake. Foto M. Dizdar

Fig. 2 Early Roman grave with ceramic ware laid in the northeastern corner of the grave. Photo: M. Dizdar

definiran je nastavak sjevernoga zida dvora Iločkih širine 3,20 m, te podnica SJ 210 veće gotičke dvorane. Ispod podnice izdvojen je smeđi predlesni sloj SJ 224 (10YR 4/3) u kojem su uočeni ukopi sa svojim zapunama. U južnom dijelu istražene površine izdvojene su dvije zapune, SJ 229 koja predstavlja prvu u nizu očuvanih zapuna veće prapovijesne jame SJ 306 nalazima datirane u početak starijega željeznoga doba. Unutar prapovijesne zapune SJ 229 uočena je još jedna mlađa zapuna pravokutnoga oblika SJ 230 (5Y 4/3), čiji je zapadni rub oštećen ukopom vapnenice SJ 216, dok se južni dio nalazi izvan ruba iskopa obavljenoga 2002. godine. Zapuna SJ 230 pripada ukopu ranorimskoga groba SJ 273. Iskopom zapune SJ 230 izdvojeni su brojni nalazi keramičkih ulomaka i kućnoga lijepa iz starijega željeznoga doba, što je rezultat ukopavanja rimskoga groba u prapovijesnu jamu. Također, zabilježen je i manji broj keramičkih ulomaka iz mlađega željeznoga doba koji se na osnovi tipoloških obilježja datiraju u razdoblje srednjega i kasnoga latena. Prisutnost opisane keramičke vrste objašnjava se postojanjem slojeva latenske kulture na iločkome Gornjem gradu, a koji u dosadašnjim istraživanjima nisu izdvojeni. Latenska je keramika u zapunu groba dospjela tako što je ukop načinjen kroz ranije prapovijesne slojeve koji su uklonjeni pri izgradnji podnice. Svi ukopi u predlesni sloj ostali su barem djelomično sačuvani, dok su svi prapovijesni te kasniji rimski i ranosrednjovjekovni slojevi s nalazima završili u ukopu za sjeverni zid dvora, u kojem su izdvojeni nalazi svih tih razdoblja. Zbog podizanja podnice nije se očuvala niti razina ukopavanja groba. Uz južni profil iskopa, u zapuni SJ 230 uočen je manji ukop SJ 270 sa zapunom SJ 269 koji nisu znatnije oštetili grob (sl. 5.). Uspirkos mlađim ukopavanjima, dno grobne rake s prilozima ostalo je sačuvano, a nedostatak spaljenih ostataka pokojnika moguće je objasniti tako da se oni nalaze u neistraženome južnom dijelu groba. No uvijek preostaje mogućnost kako su uništeni tijekom jedne od mlađih intervencija u zapunu groba.⁶

Sl. 3. Detalj groba s dva lonca zaobljenoga tijela na ostacima drvenih dasaka. Foto M. Dizdar

Fig. 3 A detail of the grave with two rounded pots on the remains of wooden planks. Photo: M. Dizdar

Na sredini grobne rake, pri vrhu sačuvane zapune SJ 230, pronađena je željezna tuljasta sjekira (T. 2., 7) za koju se zbog položaja u odnosu na ostale nalaze pretpostavlja kako je u grob dospjela ukopavanjem rake kroz starije prapovijesne slojeve te ne pripada grobnim prilozima. Na vrhu zapune zabilježeni su i pojedinačni ulomci rimske keramike i opeka koji su u grob dospjeli pri podizanju gotičke podnice. Na dnu groba izdvojena je zapuna SJ 268 (2.5Y 5/6) koja pripada tankom sloju očuvane drvene arhitekture (sl. 5.), na čijim su se ostacima u sjeveroistočnom uglu grobne rake SJ 273 nalazila (sl. 2.-4.) dva rukom izrađena lonca zaobljenoga tijela ravno ruba i dna (T. 1., 1-2) te ulomci tamnosmeđe do tamnosive na lončarskom kolu izrađene zdjele S-profilacije (T. 2., 1).⁷ Oko posuda izdvojena je veća količina životinjskih kostiju koje pripadaju ostacima zapuna starije željeznodobne jame. U uglu groba pronađeni su ulomci tamnosive zdjelice tankih stijenki (T. 2., 6) te žeton za igru od tamnoplave staklene paste (T. 2., 2). Dio zdjelice nalazio se i u južnije položenom loncu (T. 1., 2). Oko oba lonca uočene su brojne sjemenke zbog čega je flotiran cijeli sadržaj zapune oko posuda kao i njihova ispuna. U istočnom dijelu groba i uz oba lonca nalazili su se ulomci staklene posude, najvjerojatnije lijevka, iako nije isključena mogućnost kako se radi o čaši (T. 2., 4). Ulomci keramičke svjetiljke (T. 2., 5), brončana naušnica (T. 1., 3), ulomak brončane igle (T. 1., 5) te željezna zakovica (T. 2., 8) pronađeni su u jugoistočnome istraženom dijelu groba. Također, u tom dijelu groba pronađen je brončani predmet koji najvjerojatnije predstavlja atašu posude (T. 1., 4) i novac

6 Kako je prostor istraživanja određen prvenstveno potrebom istraživanja srednjovjekovne arhitekture, moguće je da ostatak groba neće biti istražen u sljedećem iskopavanju. Budući da se radi o iznimnom nalazu, držimo kako s njim što prije treba upoznati stručnu javnost.

7 Keramičke, brončane i staklene nalaze konzervirao je i restaurirao Mihael Golubić iz Hrvatskoga restauratorskoga zavoda, dok je željeznu sjekiru i zakovicu konzervirao Nikola Erlich. Crteže svih nalaza izradio je Mihael Golubić kojemu najsrdačnije zahvaljujemo.

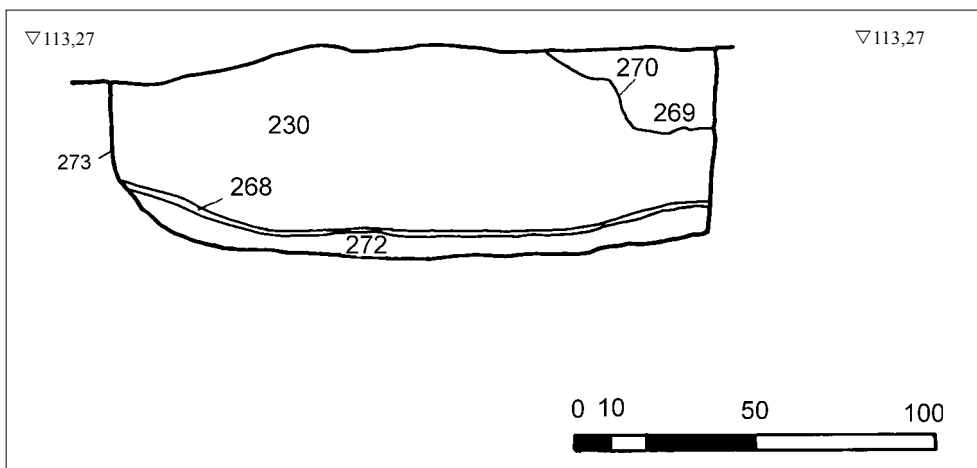

Sl. 4. Tlocrt istraženoga dijela ranorimskoga groba s nalazima

Fig. 4 Plan of the excavated part of the Early Roman grave with finds

Klaudija kojemu se revers nije sačuvao (T. 1., 6).⁸ Ispod ostataka drvene grobne arhitekture, na samom dnu groba, izdvojena je zapuna SJ 272 (5Y 5/4) koja nije sadržavala grobne priloge. Svi opisani nalazi zabilježeni su u istočnom dijelu groba (sl. 4.), dok u zapadnome dijelu nisu pronađeni nikakvi nalazi. Južni dio groba nalazi se izvan ruba iskopa provedenog 2002. godine, te postoji mogućnost kako, uz spaljene ostatke pokojnika, krije još neke nalaze.

Istraženi dio grobne rake SJ 273 pravokutnoga je oblika i zaobljenih uglova veličine 2,12 m (Z-I) te 1,88 m (S-J do profila iskopa). Na osnovi rezultata istraživanja zaključuje se kako su svi prilozni položeni na dno drvenoga sanduka o čijem postojanju, osim SJ 268, svjedoče i četiri otkrivene rupe za stupove (sl. 4.), po jedna u svakom uglu (SJ 277 i SJ 295), te još po jedna na sredini zapadne i istočne strane groba (SJ 293 i SJ 275). Iako južni dio groba nije istražen, može se pretpostaviti kako su se stupovi nalazili u jugoistočnome i jugozapadnom uglu ukopa. Sve su rupe četverokutnoga oblika, da

Sl. 5. Presjek zapuna grobne rake

Fig. 5 Cross-section of the grave

bi u donjem dijelu postale osmerokutne zbog lakšega zabijanja zašiljenih drvenih stupova u tlo.⁹

Rezultatima flotacije dijela zapune oko keramičkih posuda položenih u sjeveroistočnom dijelu groba te ispunje lonaca, dokumentirano je postojanje složenoga pogrebnoga običaja koji se prikazuje prisutnošću većega broja izdvojenih kultiviranih biljaka.

⁸ Novac je pregledala i opisala Zdenka Dukat, prof. iz Arheološkoga muzeja u Zagrebu, na čemu najsrdačnije zahvaljujemo. Kako je novac slabo sačuvan i vidljiva je samo glava cara nalijevo, postoji mogućnost da pripada Tiberiju ili Kaliguli (*Gaius*).

⁹ Rupa od stupa SJ 275 dimenzija je 15x14 cm, SJ 277 15x13 cm, SJ 293 19x16 cm, dok je rupa SJ 295 veličine 15x14 cm.

Arheobotaničkom analizom utvrđeno je kako su u grob priložene žitarice (ječam, proso i nekoliko tipova pšenice), mahunarke (leća i lećasta grahorica) te veći broj "voćnih" priloga (dinja/krastavac, smokva, jabuka/kruška, trešnja/višnja/trnina, šljiva, crna bazga i vinova loza). Smokva i, najvjerojatnije dinja, uvezene su na područje Iloka, budući da uspijevaju u toplijem, (sub)mediteranskom području, dok su ostale vrste vjerojatno uzgajane u okolici Iloka. Sve vrste pronađenih žitarica i lećasta grahorica su karbonizirane, što znači da su namjerno ili nenamjerno spaljene. Vjerojatno su bile priložene na pokojnikovu lomaču. Ostali "voćni" nalazi su kalcificirani, što ukazuje kako su u grob priloženi svježi ili osušeni, vjerojatno pri polaganju pokojnikovih ostataka i ostalih priloga. Osim smokve koja je morala biti osušena zbog dugoga transporta iz sredozemnoga područja, ostalo je voće moglo biti priloženo kao svježe. Jabuke, kruške, šljive, plodovi trnina i crne bazge, te grožđe i dinja dozrijevaju u slično vrijeme, tj. otprilike u ranu jesen, što bi značilo da je pokojnik pokopan u to godišnje doba. Ipak, ne treba zanemariti i činjenicu kako su "voćni" prilozima mogli relativno dugo vremena biti sačuvani u osušenu stanju.

Dakle, u istraživanjima obavljenim 2002. godine pronađeni su ostaci rimskoga groba koji ukazuje na postojanje jedne do sada nepoznate nekropole Cucciuma. Grob je bio paljevinski, s prilozima koji su bili položeni na dno u sjeveroistočni ugao te duž istočne strane drvene grobne komore ili sanduka pravokutnoga oblika koji je najvjerojatnije bio napravljen od lako dostupne hrastovine (sl. 2., sl. 4.). Odgovore na pitanja o kronološkoj poziciji, etničkome određenju te podrijetlu nalaza ponudit će analiza grobnih priloga koji se mogu podijeliti u dvije skupine, jednu koju predstavljaju tri keramičke posude izrađene u tradicijama latenske kulture mlađega željeznoga doba, te drugu skupinu nalaza koja je sjevernoitalski import i, uz novac, omogućava datiranje groba. Ovim nalazima pripadaju keramička zdjelica tankih stijenki, staklena posuda, keramička svjetiljka, brončana naušnica i žeton za igru od staklene paste. Za nalaze očuvane samo u ulomcima, kao što su brončana ataša posude i igla, može se pretpostaviti isto podrijetlo.

Za početak Rimskoga Carstva karakteristični su paljevinski grobovi, čija se pojava tumači religioznim značenjem. Pokojnici su spaljivani na zajedničkim pogrebnim lomačama (*ustrinum*) na koju su bili poslagnani posmrtni darovi. Nakon spaljivanja, kosti su brižno prikupljene te su zajedno s prilozima koji su bili karakteristični za pokojnika i posudama koje su sadržavale hranu i piće položene u grob (TOYNEE, 1971., 48.). Paljevinske je grobove, s obzirom na način pokapanja, D. Srejšević podijelio na grobove u kojima se spaljeni ostaci pokojnika nalaze u urni i one gdje su ti ostaci zajedno s ostacima lomače položeni izravno u grobnu raku (SREJVIĆ, 1965., 73.-74.). Pri opisivanju grobnih raka s urnom (SREJVIĆ, 1965., 79.), ne navodi se niti jedan primjer gdje su zabilježeni ostaci drvene grobne arhitekture poput iločkoga primjera.

Na sjeveroistočnoj nekropoli Murse istraženi su ranorimski paljevinski grobovi, no ostaci drvene grobne arhitekture nisu pronađeni (GÖRICKE-LUKIĆ, 2000., 17., T. I.). Ostaci drvenoga sanduka izdvojeni su u paljevinskom grobu 1 s rano-

carske nekropole u Kunovec Bregu kod Koprivnice. U grobu su pronađeni željezni čavli čiji raspored ukazuje na postojanje drvenoga sanduka oblika nepravilnoga pravokutnika, čija je debljina stijenke iznosila 1,5 cm. Spaljeni ostaci pokojnika i prilozima nalazili su se u grobu razasuti na različitim visinama. Grob je novcem i prilozima datiran u prvu polovinu 2. st. (DEMO, 1982., 280.-282., T. 1.-3.; DEMO, 1985., 121.). U starijim iskopavanjima rimskih nekropola Emone i Poetovia nisu zabilježeni ostaci drvenih sanduka, iako se za dobro očuvane nalaze iz dublje ukopanih grobova pretpostavlja kako su se nalazili u drvenoj grobnoj arhitekturi (PETRU, 1972., 11.-12.). Na istočnoj rimskoj nekropoli u Ptujtu spaljeni ostaci pokojnika i prilozima nalazili su se položeni u ovalne, kružne ili pravokutne rake, čiji je oblik te način ukopa ovisio o socijalnom i ekonomskom statusu pokojnika. Ostaci drvene grobne arhitekture tom se prilikom ne spominju (KUJUNDŽIĆ, 1982., 9.). Na nekropoli u Šempetru spaljene kosti i ostaci s lomače položeni su u drveni sanduk, o čijem postojanju svjedoče nalazi čavala koji su pravilno raspoređeni po dnu grobne rake (JOVANOVIĆ, 1984., 15.). Spaljeni ostaci pokojnika s prilozima koji su bili položeni u drvene sanduke, a o čijem postojanju svjedoče tragovi dasaka, zabilježeni su kod ranorimskih grobova s nekropole u Forminu. Ti su grobovi nalazima datirani u drugu polovinu 1. i prvu polovinu 2. st. (MIKL-CURK, 1977., 146.).¹⁰

Od izdvojene dvije skupine nalaza u grobu, na osnovi oblika i tehnoloških obilježja, uz tradicije latenske kulture mlađega željeznoga doba povezuju se dva lonca zaobljenoga tijela izrađena rukom te zdjela S-profilacije koja je napravljena na lončarskom kolu (sl. 3.).

Lonci tamnosivosmeđe ili tamnosivo do crne boje, s dosta primjesa kvarca i pljeve, imaju zaobljeno tijelo, ravan rub ispod kojega se nalazi vodoravni žlijeb te ravno dno (T. 1., 1-2). Radi se o "situlastim" loncima za koje postoje brojne usporedbe na kasnolatskim naseljima Skordiska u istočnoj Slavoniji i Srijemu (DIZDAR, 2001., sl. 12.). Nalaze se, kako to sljedeće usporedbe pokazuju, i u ranorimskim slojevima te grobovima.

Lonci zaobljenoga tijela koji su izrađeni rukom, pronađeni su u Vinkovcima u slojevima datiranim u 1. do sredine 2. st. te se smatraju autohtonim keramičkim oblikom napravljenim u latenskoj tradiciji koji je služio u kućanstvu ili pogrebnome ritualu (ŠARANOVIC-SVETEK, 1981., 27., T. I., 13, T. VII., 1). Lonci istoga oblika koji mogu biti ukrašeni češljastim ili metličastim ukrasom, zabilježeni su u Srijemskoj Mitrovici u najstarijem rimskome sloju, a datirani su pojavljivanjem s ranoitalskim importom u 1. st. Za njihovu fakturu tipično je dodavanje pijeska te tucanih školjaka i puževa (BRUKNER, 1971., 36., T. V., 7; BRUKNER, 1982.-1983., 19., T. I., 7-10; BRUKNER, 1987., 31., 33., T. 33., 1-8). U fazi Gomolava VI c koja također odgovara razdoblju 1. st., lonci zaobljenoga tijela s vodoravno položenim žlijebom ispod ruba jedan su od učestalijih keramičkih oblika (JOVANOVIĆ, JOVANOVIĆ, 1988., 82.-83., pril. 5., 13.; BRUKNER, 1992, T. 19.-21.).

10 Ostaci drvenih sanduka zabilježeni su u grobovima 11, 30, 37, 38 i 41. Najraniji je ukop datiran domaćim i importiranim keramičkim posudama u vrijeme Vespazijana (grob 11).

U kolibama s ranorimskoga naselja u Dumbovu zabilježeni su grubi rukom rađeni lonci ukrašeni otiscima nokta, plastičnim izbočenjima ili češljastim ukrasom (BRUKNER, 1976., 20.-22., T. I., 3, 5-6, T. V., 5, T., IX., 17). Istraživanja domorodačkih naselja u Srijemu koja su nalazima datirana u 1. st., dokumentirala su istodobnu pojavu grubih lonaca i ranih rimsko-provincijalnih oblika te italskoga importa. Lonci, od kojih su pojedini ukrašeni češljastim ukrasom, zajedno s grublje izrađenim poklopcima, najbrojniji su sredinom te u drugoj polovini 1. st. (BRUKNER, 1995. a, 100.-103., T. XXI., 215, 217).

Lonci izrađeni rukom zaobljenoga i S-profiliranoga tijela s prilično primjesa u fakturi te ukrašeni različito organiziranim češljastim ukrasom, predstavljaju naslijeđe starosjedilačkoga stanovništva, za čije se potrebe izrađuju do kraja 1. st. (BRUKNER, 1981., T. III., 1-9; BRUKNER, 1988., 96., sl. 8.-9., T. I., 5-6). Podrijetlo u latenskoj kulturi opisanim loncima nalazi i B. Vikić-Belančić koja izdvaja veći broj različitih oblika koji se datiraju do sredine 2. st. Oblici grublje fakture s različitim primjesama koji su česti na rimskim nalazištima u južnoj Panoniji, služili su kao kućna keramika ili u pogrebnome ritualu, gdje su imali funkciju urni (VIKIĆ-BELANČIĆ, 1965., 100.-103.; VIKIĆ, 1971., 94.-95.; VIKIĆ-BELANČIĆ, 1976., 25., 27.-29., T. 3., 1, T. 5., 5).

Slično podrijetlo vrijedi i za zdjelu S-profilacije izrađenu na lončarskom kolu tamnosmeđe do tamnosive boje, s dosta primjesa kvarca (T. 2., 1) koja se također nalazila u sjeveroistočnom uglu groba. Zdjele istoga oblika otkrivene u Vinkovcima datirane su u 1.-2. st. (ŠARANOVIĆ-SVETEK, 1981., 24). U Srijemskoj Mitrovici izdvojene su u najstarijem rimskom sloju u kojem se nalazi veći broj oblika kasnolatenskih tradicija, a zabilježene su i u slojevima datiranim u flavijevsko razdoblje (BRUKNER, 1982.-1983., 19., T. III., 3; BRUKNER, 1987., 31., T. 25., 2-7). U fazi naselja Gomolava VI c iz 1. st. zdjele S-profilacije jedan su od najbrojnijih keramičkih oblika (JOVANOVIĆ, JOVANOVIĆ, 1988., pril. 5., 13.; BRUKNER, 1992, T. 10.). Pojedine zdjele pronađene na naselju iz 1. st. u Dumbovu imaju na unutarnjoj stijenci uglačan motiv valovnice (BRUKNER, 1976., T. III., 10, T. VIII., 12, 16). U polukopanim stambenim jamama s domorodačkih naselja u Srijemu (kod Rume, Šimanovaca i Srijemske Mitrovice) iz 1. st. pronađeni su brojni oblici izrađeni u latenskim tradicijama, od kojih se zastupljenošću izdvajaju sive zdjele S-profilacije izrađene na lončarskom kolu (BRUKNER, 1995. a, 100.-103., T. XIX., 192, T. XXII., 224). Opisani oblik zdjele tako predstavlja nastavak latenskih tradicija, a pojavljuje se u više različitih varijanti koje su datirane usporednim nalazima terra sigillate i ranorimskim provincijalnim oblicima u 1. st. (BRUKNER, 1981., 39., T. IV., 2-3, T. V.; BRUKNER, 1988., 96., sl. 4., T. I., 2).

Opisani lonci zaobljenoga tijela izrađeni rukom te zdjela S-profilacije predstavljaju kasnolatensko naslijeđe materijalne kulture Skordiska i svjedoče o prisutnosti autohtonoga stanovništva u ranorimskim sredinama tijekom 1. st. Upravo su u oblicima, tehnikama i načinu ukrašavanja grube keramike najznačajnije autohtone tradicije latenske kulture. Domaći su majstori, kako to svjedoče nalazi iz naseobinskih slojeva u Vinkovcima, Osijeku i Srijemskoj Mitrovici, nastavili s pro-

dukcijom prepoznatljivih oblika kojima su podmirivali potrebe autohtonoga stanovništva. Ti su oblici ukrašeni od ranije poznatim motivima, izvedenim češljastim i metličastim ukrasom te glačanjem (VIKIĆ-BELANČIĆ, 1965., 109.; VIKIĆ, 1971., 94.-95.; VIKIĆ-BELANČIĆ, 1976., 30.-33.). Keramika autohtonih obilježja očuvala se do u razdoblje Flavijevaca, a ukazuje na postojanje starosjedilačkih peregrinskih zajednica koje su zadržale tekovine vlastite materijalne kulture sve do kraja 1. st., da bi se pojačanom romanizacijom tijekom 2. st. ta autohtona crta polako izgubila (TODOROVIĆ, 1971.; BRUKNER, 1981., 48.; ŠARANOVIĆ-SVETEK, 1981., 24.).

Druga, veća skupina nalaza iz groba koja svjedoči o romanizaciji starosjedilačkoga stanovništva Cucciuma predstavlja predmete ranorimskoga importa koji je na limes pristigao dobro poznatim posavskim trgovačkim putem sa sjevernoitalskoga prostora.

Tamnosiiva zdjelica tankih stijenki s dva vodoravna rebra (T. 2., 6), keramička svjetiljka volutnoga nosa s ukrasom rozete (T. 2., 5) i staklena posuda, navjerojatnije lijevak (T. 2., 4) predstavljaju importirane grobne priloge koji, osim što su kronološki osjetljivi te time pogodni za datiranje, ukazuju i na smjer etničkih, kulturnih i ekonomskih utjecaja nakon rimskoga osvajanja međurječja Drave, Save i Dunava.

Zdjelice i čaše tankih stijenki pronađene su u istraživanjima u Srijemskoj Mitrovici zajedno s keramičkim oblicima izrađenim u latenskoj tradiciji, a karakteristične su za romanizaciju predflavijevskoga i flavijevskoga doba. Njihova proizvodnja u radionicama Sirmija počinje sredinom 1. st., o čemu svjedoče nalazi kalupa (BRUKNER, 1971., 34., T. II., 6-7; BRUKNER, 1981., 30., T. 46., 5, 8; BRUKNER, 1982.-1983., 20., T. VII., 1-5; BRUKNER, 1987., 33., T. 23.). Na ranocarskoj istočnoj nekropoli Sirmija, posude tankih stijenki pronađene su u 13 paljevinskih grobova datiranih od vremena Tiberija do kraja vladavine Vespazijana. Za grobove iz razdoblja Flavijevaca karakteristične su zdjelice i šalice s barbotinskim ukrasom koje su izdvojene u 10 grobova (MILOŠEVIĆ, 1985.; MILOŠEVIĆ, 2001., 162.). Na nalazištu Vranj u Hrtkovcima istražene su keramičarske peći datirane u drugu polovinu 1. i početak 2. st. koje su služile za lokalnu proizvodnju zdjelica glatke površine ili ukrašenih u barbotinskoj tehnici (DAUTOVA-RUŠEVLJAN, 1991., 43., T. 2., 9-12). Na domorodačkim naseljima Mitrovačke livade i Žirovac kod Rume iz 1. st., uz brojne keramičke oblike izrađene u starijim latenskim tradicijama te ranorimске provincijalne oblike, izdvojene su i zdjelice tankih stijenki ukrašene zrnima ilovače, apliciranim biljnim ukrasom i otiscima kotačića (BRUKNER, 1995. a, 100., 102., T. XVIII., 183, T. XXII., 222-223). Nalazi keramike tankih stijenki iz Siska datirani su već u augustovsko vrijeme (PLESNIČAR-GEC, 1977., 23.).

Ulomak sive zdjelice tankih stijenki s dva vodoravna rebra, slične primjerku iz Iloka, potječe iz ranorimskoga paljevinskoga groba 773 s nekropole u Emoni (PETRU, 1972., T. L., 26). Sive zdjelice tankih stijenki s nekropole Poetovija u Emone datirane su u vrijeme Tiberija i Klaudija (CURK, 1971., sl. 1., 14-15), što bi odgovaralo dataciji iločkoga nalaza. Na ranorimskim paljevinskim nekropolama u Emoni posude tankih stijenki koje pristižu posredstvom Akvileje, jedan su od

najbrojnijih priloga u grobovima u kojima se pojavljuju uz sjevernoitalsku sigillatu. Prema obliku izdvajaju se polukružne zdjelice i ovalne čaše koje su služile kao posude za piće, a zauzimale su posebno mjesto u pogrebnome ritualu. Iz emonskih grobova i ranorimskoga naseobinskoga sloja potječu malobrojne zdjelice glatke površine, sive boje bez premaza i porozne fature. U drugoj polovini 1. st. zdjelice dobivaju bikonično tijelo i na njima se pojavljuje jednostavan ukras u obliku kružnih kanelura (PLESNIČAR, 1971., T. I.-II.; PLESNIČAR-GEC, 1977., 13.-15., 23., T. 1.). Proizvodna središta ukrašenih i neukrašenih zdjelica tankih stijenki datiranih u prvu polovinu 1. st. nalazila su se u zapadnom i središnjem dijelu toka rijeke Po, odakle su eksportirane na jugoistočnoalpski prostor, gdje su posebno brojno zastupljene u paljevinskim grobovima Emone (RICCI, 1985., 285.-286., T. XCI., 14-tip 2/404, T. CLIV.).

Keramika tankih stijenki kao sjevernoitalski import jedan je od pouzdanih kronoloških oslonaca te ujedno ukazuje na smjer trgovačkih kretanja koji su pripomogli bržoj romanizaciji južne Panonije. Posude tankih stijenki pojavljuju se na istočnoalpskom prostoru i srednjem Podunavlju u doba Tiberija, zajedno s padanskom sigillatom u vrijeme prvih vojnih osvajanja. Izdvojeni su različiti oblici te načini ukrašavanja od kojih su najbrojnije zdjelice ukrašene u barbotinskoj tehnici. Na ranim naseljima i vojnim logorima iz sredine 1. st. ova se keramika pojavljuje s keramikom izrađenom u lokalnim tradicijama. Za južnu Panoniju karakterističan je snažan uvoz u klaudivjevsko-flavijevskom razdoblju, kada je dosegnut i vrhunac proizvodnje. Od razdoblja Flavijevaca, a vjerojatno i nešto ranije, započinje proizvodnja u lokalnim radionicama Sirmija, Emone i na Gomolavi u kojima su se oponašali oblici, ukrasi i faktura importiranih primjeraka. Krajem 1. st. opada kvaliteta i brojnost posuda tankih stijenki, čija je proizvodnja potrajala sve do sredine 2. st. (PLESNIČAR, 1971.; PLESNIČAR, 1977., 23.-24.; BRUKNER, 1981., 36.-37.; DAUTOVA-RUŠEVLJAN, 1991., 43.-44.; BRUKNER, 1992.).

Sjevernoitalskoga podrijetla je i keramička svjetiljka crvenkastomedega premaza i oker presjeka, s volutnim nosom, dva žlijeba na ramenu i ukrasom rozete (T. 2., 5), čiji su se ulomci nalazili uz istočni rub grobne rake. Nalaz svjetiljke, uz ostale importirane nalaze, ukazuje na prihvaćanje tradicija rimskoga načina života i pokopa. Opisana svjetiljka pripada tipu Iványi I koji obuhvaća primjerke s volutnim trokutasto oblikovanim nosom, prikazom u reljefu na sredini te koncentričnim žljebovima po rubu. Svjetiljka iz Iloka pripada 3. tipu prema podjeli D. Iványi, za koji je karakterističan širi nos s volutom koji je datiran oko sredine 1. st. do u četvrtu četvrtinu 1. i u 2. st. Motiv rozete od većeg broja latica i veća rupica u sredini zabilježeni su na svjetiljkama iz Emone i Carnuntuma, dok svjetiljka iz Soprona ima rozetu od manjega broja latica i manju rupicu (IVÁNYI, 1935., 10.-11., T. I., 2-3, T. II., 8). Prema Loeschckeovoj podjeli keramičkih svjetiljki s uglatim nosom koji ima volute, nalaz iz Iloka odgovara tipu I varijanti b koju opisuje nešto uža nos na vrhu nego kod voluta, dok je profil ramena s dva žlijeba tipa II b. Svjetiljke volutnoga tipa najčešće imaju disk koji je ukrašen u reljefu, ramena raščlanjena žljebovima i prstenima te su datirane u 1.-2. st. (VIKIĆ-BELANČIĆ, 1976. a, VIII.-XI., T. IV.-VIII., T.

XIX.-XX.). Svjetiljke volutnoga tipa pronađene su u dva duboko ukopana paljevinska groba u obliku bunara na istočnoj nekropoli Sirmija i datirane su novcem Klaudija i Nerona (MILOŠEVIĆ, 1985.; MILOŠEVIĆ, 2001., 162.). Razdoblju 1.-2. st. pripadaju i svjetiljke ukrašene antropomorfnim i zoomorfnim te vegetabilnim motivima iz naseobinskih slojeva Sirmija i Gomolave (RUBRIGHT, 1973., 46.-47., Pl. I.-II.; DAUTOVA-RUŠEVLJAN, 1987., 52.-53., T. 36.-37., T. 38., 2-8, T. 39., 1-3, T. 41., 1-3). Na zapadnoj nekropoli Poetovia keramičke svjetiljke idu u red najbrojnijih grobnih priloga. Svjetiljki iz Iloka odgovaraju one tipa Loeschcke I (B)/C I za koje je karakterističan široki nos, plastične volute te disk odvojen s tri žlijeba. Njihova izrada započinje sredinom 1. st., da bi tijekom treće četvrtine 1. st. postale brojne. Nalazi iz grobova u Poetoviju datirani su u flavijevsko vrijeme s trajanjem do prve polovine 2. st. (ISTENIĆ, 1993., 321., T. 2., 3). U 1. st. datirane su i svjetiljke tipa Iványi I iz paljevinskih grobova s nekropole Pristava pri Trebjem (SLABE, 1993., 16.). Volutne keramičke svjetiljke uglatoga nosa tipa Iványi I, odnosno Loeschcke I, s panonskih nalazišta predstavljaju sjevernoitalski import (BALESTRAZZI, 1987., 447.-449.) od početka 1. st. kada pristižu zajedno s arentinskom i sjevernoitalskom sigillatom augustovsko-tiberijevskoga razdoblja (VIKIĆ-BELANČIĆ, 1968., 512.; ŠUBIĆ, 1976., 82., T. 1., 1-3; DAUTOVA-RUŠEVLJAN, 1987., 52., 57.). Nalazi volutnih svjetiljki kao i keramike tankih stijenki u vojnim logorima na Dunavu (Zemun, Novi Banovci, Surduk) dokazuju kako su importirane za potrebe vojske, ali i za viši društveni sloj predrimskoga stanovništva, kako to svjedoči bogato opremljeni grob iz Iloka (DAUTOVA-RUŠEVLJAN, 1987., 57., T. 38., 1, T. 42., 1-2). Tijekom druge polovine 1. st. započinje njihova proizvodnja u lokalnim panonskim radionicama, na što ukazuju nalazi kalupa u Sirmiju, Mursi i Poetoviju. Njihova pojava na južnopanonskim nalazištima prati se i dalje tijekom 2., pa sve do početka 3. st. (VIKIĆ, 1971., 97., T. VIII., 1; DAUTOVA-RUŠEVLJAN, 1987., 53., T. 40., 5; ŠUBIĆ, 1976., 82., T. 11., 47, 50).

Sjevernoitalsko podrijetlo pokazuje i manja staklena posuda od zelenkastoga stakla, čiji su se ulomci nalazili uz istočni rub groba (T. 2., 4). Najvjerojatnije se radi o ljevku s vodoravno izvučenim rubom, iako nije isključena mogućnost kako je riječ o ostacima čaše, čije se dno nije sačuvalo. Jedini očuvani južnopanonski nalaz ljevka od žutozelenkastoga stakla s vodoravno izvučenim rubom i uskim cjevastim donjim dijelom potječe iz Sirmija, bez točnih podataka o okolnostima nalaza, a datiran je u 1.-2. st. (DAMEVSKI, 1976., 65., T. VIII., 3; ŠARANNOVIĆ-SVETEK, 1986., 24.-25., T. XI., 4). Staklena posuda iz groba u Iloku, poput volutne svjetiljke i zdjelice tankih stijenki, predstavlja sjevernoitalski ranorimski import koji je u Sirmij te na dunavski limes došao s vojnicima preko Akvileje (ŠARANNOVIĆ-SVETEK, 1986., 50., 55.; MILOŠEVIĆ, 2001., 92.-93.). Na emonskoj nekropoli stakleni se lijevak nalazio u paljevinskom grobu iz 1. st. (ŠARANNOVIĆ-SVETEK, 1986., 25.). Sve staklene posude s emonskih nekropola koje su datirane u 1.-2. st. predstavljaju najvećim dijelom sjevernoitalski import, dok je lokalna proizvodnja posvjedočena tek u 4. st. (PLESNIČAR-GEC, 1980.-1981.). Akvileja je u 1.-2. st. bila važno proizvodno središte, ali je istodobno bila i luka za robu koja je pristizala

iz drugih proizvodnih središta koju je potom izvozila na istočnoalpski i podunavski prostor (PLESNIČAR-GEC, 1980.-1981.; ŠARANOVIĆ-SVETEK, 1986., 50.).

U sjeveroistočnom uglu groba nalazio se i žeton za igru od tamnoplave staklene paste (T. 2., 2). Žetoni od staklene paste različitih boja i istoga oblika zabilježeni su na ptujskim nalazištima, a pretpostavlja se kako su služili za igru ili su imali još neku funkciju i datirani su u 1. st. Nalaz iz jednoga emonskoga groba datiran je novcem Germanika (BERTONCELJ-KUČAR, 1979., 259., T. 3., 50-63). U grobu je pronađena i jedna staklena perla zelenkaste boje (T. 2., 3). Kako je najveći broj staklenih perli s antičkih nalazišta jednostavnoga oblika, teško ih je točno datirati. To se posebno odnosi na one okrugloga, pločastoga, valjkastoga te drugih za izradu manje zahtjevnih oblika koje se nalaze tijekom cijeloga rimskog razdoblja (BERTONCELJ-KUČAR, 1979., 256.-257., T. 3., 37).

U jugoistočnom istraženom dijelu groba na ostacima slabo sačuvanih drvenih dasaka pronađeni su metalni prilozi i novac (sl. 4.). Brončana karičica nepravilnoga pravokutnoga presjeka jedan kraj ima savijen u petlju, dok joj drugi nedostaje (T. 1., 3). Opisom odgovara tipu rimskih brončanih naušnica u obliku karičice od žice različitoga presjeka sa savijenim krajevima u petlju i kvačicu od kojih se razlikuje svojom masivnošću. Jednostavne naušnice u obliku žičanoga obruča koji se zatvarao provlačenjem kukice kroz petlju, dokumentirane su tijekom dužeg razdoblja, a razlikuju se oblikom privjeska koji je visio o karičici, čiji je oblik ostao gotovo nepromijenjen (KOŠČEVIĆ, 1991., 11.-17.). Podrijetlo ovoga oblika naušnica nalazi se u helenističkim prototipovima, a najstariji grob iz Emone s opisanim tipom naušnice datiran je novcem Tiberija. Grobovi s jednostavnim naušnicama u obliku karičice pojavljuju se i kasnije te ih je, ako nedostaju jasne okolnosti nalaza, teško točno datirati (MIHOVILIĆ, 1979., 229.-230., T. 3., 3, 5). Ostacima brončane fibule najvjerojatnije pripada ulomak brončane igle (T. 1., 5). U neposrednoj blizini naušnice nalazio se još jedan brončani predmet, čija je namjena nedovoljno jasna. Radi se možda o ataši posude (T. 1., 4) koja se sastoji od koso postavljenoga obruča ovalnoga obrisa i okrugloga presjeka, ispod kojega se nalazi trolisno oblikovani lim pravokutnih završetaka koji u gornjem dijelu ima rupicu za zakovicu. Obruč je od donjega dijela odvojen poprečnim rebrom na kojem se nalaze dva vodoravna žlijeba. U neposrednoj je blizini pronađena i manja željezna zakovica (T. 2., 8) s kratkim trnom četvrtastoga presjeka koja je mogla poslužiti za pričvršćivanje ataše.¹¹

Osim opisanih nalaza, import u grobu predstavljaju i ostaci smokve te dinje koji su zajedno s ostalim arheobotaničkim uzorcima pronađeni u sjeveroistočnom dijelu groba te u ispunama oba lonca. Smokve zbog nepovoljnih klimatskih uvjeta nisu uspijevale na južnapanonskom prostoru. Kako su smokve brzo gubile svježinu, plod nije bilo moguće prevoziti na veće udaljenosti, pa su u Cuccium najvjerojatnije pristigle

suhe smokve. One su zajedno s drugim keramičkim i staklenim nalazima bile uvezene za potrebe naseljenoga italskoga, ali i domorodačkoga stanovništva kojem italska dobra nisu bila nepoznata. Najveći broj arheobotaničkoga materijala pripada sjemenkama vinove loze. Pitanje porijekla i uzgoja vinove loze kod Ilira s navedenim antičkim izvorima iscrpno je analizirao M. Zaninović. Za prapovijesne etničke zajednice naseljene u unutrašnjosti pretpostavlja se kako su proizvodili alkoholna pića od žitarica od kojih su se dobivale različite vrste piva¹² (ZANINOVIĆ, 1976., 270.). Panonsku proizvodnju vina u malim količinama te njegovu slabu kvalitetu spominje Dion Kasije (49.36.2), što potvrđuje i Strabonov navod (VII.5.10) kako su područja iznad Dalmacije brdovita i hladna te je tamo vinova loza rijetka (ZANINOVIĆ, 1976., 270.; BULAT, 2002., 46.). O uvozu vina u Sirmij kojega su poticali naseljeni Italici, ali i starosjedilačko stanovništvo, svjedoče nalazi amfora datiranih u početak 1. st. (BRUKNER, 1987., 33., T. 30.; MILOŠEVIĆ, 2001., 87.) koje su zajedno s vinom pristizale preko Akvileje (VIKIĆ-BELANČIĆ, 1968., 511.). Uzgoj vinove loze u Panoniji intenzivira se u drugoj polovini 3. st. u vrijeme Proba čime se ukida Domicijanova uredba o isključivo italskom uzgoju vinove loze. Vojnici su, prema Probovoj zapovijedi, padine Fruške gore (*Almus Mons*) zasadili izabranim sortama vinove loze (ZANINOVIĆ, 1976., 270.-271.; BULAT, 2002., 47.; MILOŠEVIĆ, 2001., 86.). Otkriće sjemenki vinove loze u posudama u grobu iz Iloka dokazuje ranije postojanje nasada vinograda na zapadnim obroncima Fruške gore već tijekom 1. st., iako je moguće da je tradicija uzgoja vinove loze na području Iloka znatno starijega datuma.

Polaganje u grob različitih kultiviranih biljaka u kombinaciji s keramičkim i staklenim posudama dvojakoga podrijetla ukazuje na postojanje složenoga pogrebnoga rituala. Na istočnoj nekropoli Poetovia u paljevinskim grobovima pronađeni su kalcificirani ostaci datulje, smokve i jabuke, dok se za nalaze posuda pretpostavlja kako se u njima nalazilo vino i pivo (KUJUNDŽIĆ, 1982., 11.). Na rimskoj nekropoli Nave u sjevernoj Italiji zabilježen je sličan sadržaj grobnih priloga, a izdvojeni su ostaci žitarica, mahunarki i "voća" poput jabuke/kruške, vinove loze, smokve, datulje, oraha i lješnjaka (ROTTOLI, 1987.). O prilaganju jabuke u grob svjedoče nalazi sjemenki otkrivenih u ruci u kosturnome grobu na rimskoj nekropoli kod Beške (MARIJANSKI-MANOJLOVIĆ, 1987., 15.). Razloge obilnom darivanju pokojnika različitim vrstama žitarica i voća treba potražiti u složenim pravilima pogrebnoga ritusa koji je za prostor južne Panonije u ranorimskom razdoblju još uvijek nedovoljno poznat.

Za sve opisane nalaze iz groba u Iloku dokumentirane su brojne usporedbe, kako na podunavskom, tako i na istočnoalpskom prostoru koje omogućavaju datiranje groba u sredinu 1. st., što potvrđuje i nalaz Klaudijeva novca (T. 1., 6). Iako grob nije istražen u cijelosti, nalazi kao i ostaci grobne arhitekture obogaćuju dosadašnje spoznaje o procesu romanizacije prostora hrvatskoga Podunavlja te svjedoče o odnosu starosjedilačkoga stanovništva prema novopristiglim tekovinama rimske kulture.

11 Poznato je kako se u kasnolatskim grobovima nalaze brončana vedra različitih oblika, o čemu najbolje svjedoče nalazi iz grobova na Zmajevcu u nedalekom Sotinu (MAJNARIĆ-PANDŽIĆ, 1972.-1973.). Ataše na brončanim vedrima iz ranorimskih grobova također imaju u gornjem dijelu obruče kroz koje se provlači provjeslo, dok je donji dio koji se prikivao za tijelo posude različito oblikovan.

12 O tradiciji pripremanja i konzumaciji piva, medovine i drugih alkoholnih pića: MILIČEVIĆ-BRADAČ, 1999.-2000.

Za etničko određenje pripadnosti ukopa od posebne su važnosti tri keramičke posude iz sjeveroistočnoga ugla groba, dva lonca zaobljenoga tijela izrađena rukom (T. 1., 1-2) te zdjela S-profilacije koja je izrađena na lončarskom kolu (T. 2., 1). Te se posude, na osnovi brojnih navedenih usporedbi, mogu povezati s materijalnom ostavštinom latenske kulture koja se na prostorima srednjega Podunavlja povezuje sa Skordiscima. U opisanim oblicima prepoznaje se nastavak keramičarskih tradicija starosjedilačkoga miješanoga keltsko-panonskoga stanovništva koje je tijekom 1. st. činilo bitnu etničku sastavnicu u južnom dijelu rimske Panonije. Druga skupina nalaza koja pokazuje sjevernoitalsko podrijetlo ukazuje na smjer novih kulturnih i ekonomskih utjecaja koji su djelovali u procesu rane romanizacije na istočni dio međurječja.

Osim u grobu iz Iloka, lonci i zdjele izrađene od domaćih keramičara u latenskim tradicijama koje su karakteristične za starosjedilačko stanovništvo, pronađene su i u paljevinskim grobovima u obliku bunara s nagorenim stranama na istočnoj nekropoli Sirmija, gdje su ranoitalskim importiranim posudama te novcem od Augusta do Nerve datirane u 1. st.¹³ Na osnovi nalaza uvezenih predmeta i naoružanja pretpostavlja se kako su na istočnome rubu istočne nekropole pokopani veterani keltskoga podrijetla i najraniji romanizirani starosjedoci. Italski način pokapanja zabilježen je na zapadnoj, jugozapadnoj i sjeveroistočnoj nekropoli koje su također datirane u 1. st. Tako najranije nekropole dokumentiraju složeni etnički i društveni sastav stanovništva Sirmija (MILOŠEVIĆ, 1985.; MILOŠEVIĆ, 2001., 161.-162.). Brojna zaštitna istraživanja u Vinkovcima rezultirala su otkrivanjem samo dva paljevinska groba na južnoj i sjevernoj nekropoli, što svakako ne odražava pravu sliku naseljenosti Cibala tijekom 1. st. (ISKRA-JANOŠIĆ, 2001., 145.). Paljevinski grobovi sa sjeveroistočne nekropole Murse koji su datirani od početka 1. st. pa do trećega desetljeća 2. st., pripisuju se autohtonomeromaniziranom ili naseljenom stanovništvu kao i vojnicima stacioniranim u Mursi i Teutoburgiju (GÖRICKE-LUKIĆ, 2000., 100.-101.). Lonac kasnolatenskih tipoloških karakteristika iz groba 8 sadržavao je spaljene ostatke pokojnika i bio je zatvoren poklopcem, a datiran je u prvu polovinu 2. st. (GÖRICKE-LUKIĆ, 2000., 22., T. III., 1). Značajan je nalaz paljevinskoga groba 27 s iste nekropole, gdje su se spaljene kosti nalazile u raci nagorjelih strana. U grobu su pronađeni keltski novac srijemskoga tipa C/D i Augustov as koji ga datiraju u početak 1. st., zbog čega se ukop pripisuje romaniziranom pripadniku autohtone zajednice (GÖRICKE-LUKIĆ, 2000., 64.). Istraživanja u Novim Banovcima dokumentirala su kako je na ostacima utvrđenoga kasnolatenskoga naselja podignuto rimsko. U manjim pokusnim iskopavanjima pronađena je paljevinska nekropola za koju se na osnovi nalaza zdjela i vrčeva zaključuje kako pripada autohtonomeromaniziranom stanovništvu koje je zadržalo svoje tradicije, ali se na pojedinim nalazima uočavaju i naznake romanizacije (DIMITRIJEVIĆ, 1961., 93.-94., T. XXII., 1, T. XXIII., 2). Kod Rakovca na Fruškoj gori

otkriven je paljevinski grob s brojnim priložima koji, poput iločkoga primjera, pokazuju dvojako podrijetlo. Uz importirane simpulum i ranocarske zdjelice, pronađene su i dvije zdjele uvučenoga ruba kasnolatenskih tradicija, zbog čega je grob pripisan starosjedilačkom stanovništvu s obilježjima latenske materijalne kulture i datiran je u drugu polovinu 1. st. (BRUKNER, 1987., 40.). U flavijevsko je vrijeme datiran i paljevinski grob s položaja Radio-stanice kod Zemuna u kojem je pronađena zdjela s poklopcem, vrč te dvije ranorimske zdjelice (BRUKNER, 1987., 41., T. 12., 5-9). Keramički oblici izrađeni u latenskim tradicijama pronađeni su u ranorimskim grobovima u Surčinu i Donjem Tovarniku (SREJOVIĆ, 1965., 58.). Na rimskoj nekropoli kod Obreža također su zabilježeni nalazi koji pokazuju utjecaj kasnolatenskoga materijalnoga naslijeđa (DIMITRIJEVIĆ, 1961., 98.). Jake autohtone tradicije pokazuje i ukop psa sa Zemun-polja u kojem su pronađeni zdjela zaobljenoga tijela i uvučenoga ruba s pečatnim ukrasom te "dačka šalica" (DIMITRIJEVIĆ, 1969., 86., sl. 7., 9.; BRUKNER, 1987., 41., T. 12., 4). Ove usporedbe za ranorimske paljevinske ukope u kojima su zabilježeni keramički nalazi izrađeni u latenskim tradicijama dokumentiraju jaku tradiciju autohtonoga stanovništva sve do kraja 1. st. (BRUKNER, 1987., 41.).¹⁴

Na isti zaključak ukazuju i rezultati proučavanja materijalne ostavštine koja potječe iz istraživanja naselja. U zaštitnim iskopavanjima u Vinkovcima izdvojen je stariji rimski stambeni horizont s dvije keramičarske peći datiran u ranorimsko razdoblje. Među izdvojenim nalazima prepoznaju se oblici i tehnike ukrašavanja koje počivaju na lokalnoj latenskoj tradiciji. Radionica je datirana u drugu polovinu 1. do sredine 2. st., a proizvodila je za lokalno tržište, zadovoljavajući potrebe kako novopristigloga rimskoga tako i autohtonoga stanovništva (ŠARANOVIĆ-SVETEK, 1981.; ISKRA-JANOŠIĆ, 2001., 51.-53., 57.). Zaštitna iskopavanja na donjogradskom Pristaništu u Osijeku otkrila su ostatke kasnolatenskoga naselja iznad kojega su zabilježeni ranorimski slojevi datirani u 1. st. u kojima su, osim importiranih italskih posuda, pronađeni brojni keramički oblici izrađeni u latenskim tradicijama (BULAT, 1977., 48.). Na kontinuitet kasnolatenskoga materijalnoga naslijeđa u ranorimskom Sirmiju koji je predstavljao najznačajnije središte romanizacije jugoistočne Panonije, ukazuju ne samo rezultati istraživanja nekropola, već i naseobinskih slojeva. Iskopavanja i dokumentirana stratigrafija na više položaja u Srijemskoj Mitrovici pokazala su kako se odmah iznad najstarijega sloja iz kasnoga latena nalazi sloj datiran nalazima od Tiberijeva vremena do kraja 1. st. Tipološkom analizom keramičkih nalaza prve faze izdvojeni su oblici izrađeni u latenskim tradicijama uz koje se pojavljuju ranorimska keramika, volutne svjetiljke, Auccisa fibule te ro-

13 Ukopavanje na istočnoj nekropoli Sirmija datirano je u početak 1. st. u kasnoaugustovsko i Tiberijevo vrijeme, najintenzivnije je u drugoj polovini 1. st., da bi se broj ukopa smanjio početkom 2. st. (MILOŠEVIĆ, 1985.; MILOŠEVIĆ, 1987., 14.; BRUKNER, 1987., 40.).

14 Na rimskim nekropolama u Donjoj Panoniji te susjednim provincijama pojavljuju se brojni paljevinski grobovi u ovalnim ili pravokutnim grobnim rakama sa zapečenim stranama u kojima spaljeni ostaci pokojnika nisu položeni u urne. Njihova se pojava objašnjava kulturnom, ekonomskom i društvenom situacijom koja je ostvarena u predrimskom razdoblju na širem prostoru Donje Panonije, Gornje Mezije i jugoistočnoga dijela Dalmacije. Pojava takvih grobova tumači se oživljavanjem starijih ilirskih tradicija koje s materijalnim naslijeđem starosjedilačkih karakteristika traju do početka 3. st. (SREJOVIĆ, 1964.; SREJOVIĆ, 1965., 74.).

manizirani autohtoni oblici.¹⁵ Nalazi su povezani s najstarijom građevinskom fazom razvoja Sirmija za koju su još uvijek tipične poluukopane stambene jame koje pokazuju kontinuitet s kasnolatskim razdobljem (BRUKNER, 1987., 30.-34.; MILOŠEVIĆ, 2001., 26., 36., 48.). Snažnu kasnolatsku tradiciju u proizvodnji keramičkih oblika potvrđuju i nalazi iz keramičarske peći datirane u sam početak 1. st. (BRUKNER, 1987., 33., T. 10.). Naselje latenske kulture na Gomolavi (faza VI c) nastavlja se i tijekom 1. st., kada je zabilježena istodobna prisutnost autohtone latenske i uvozne italske te rimsko-provincijalne keramike. U 1. st. proizvode se samo određeni oblici latenskih karakteristika, kao što su zdjele S-profilacije, zdjelice i kantharosi ukrašeni uglačanim ukrasom te lonci S-profilacije, dok se rukom i dalje izrađuju zaobljeni lonci sa žlijebom ispod ruba, koji su ukrašeni urezivanjem. Ipak, u ranocarskom razdoblju najveće značenje dobivaju rimske provincijalne forme te importirana italska keramika, čiji se oblici ubrzo počinju oponašati u radionicama Gomolave (JOVANOVIĆ, JOVANOVIĆ, 1988., 82.-83., pril. 13.; BRUKNER, 1987., 34.-35., T. 11.; BRUKNER, 1992., 11.-28.). U istraživanjima nalazišta Vranj kod Hrtkovaca pronađene su keramičarske peći koje također pokazuju kako su se u njima proizvodili brojni keramički oblici koji imaju podrijetlo u latenskim tradicijama (DAUTOVA-RUŠEVLJAN, 1991., 44.).

Na početku romanizacije pojedina su kasnolatska naselja ostala izvan prvotnoga rimskoga utjecaja, zbog čega se na njima nalazi malo provincijalne ili uvezene keramike (BRUKNER, 1987., 37.). Tako se naselje latenske kulture na Zemunpolju nastavilo i u ranorimskom razdoblju, zadržavajući stariju materijalnu ostavštinu, ali i prihvaćajući nove oblike ranorimske provincijalne keramike (DIMITRIJEVIĆ, 1969., 85.-86., sl. 6.-9.). Rimsko naselje na Brestovim međama također je podignuto na ostacima ranijega naselja latenske kulture, čiji se oblici nastavljaju u 1. st. (DIMITRIJEVIĆ, 1969., 89.-92., sl. 13.-17.). Istraživanja u Starom Slankamenu otkrila su ostatke kasnolatskoga naselja na kojem je podignuto ranorimsko s poluukopanim stambenim jamama koje je trajalo do vremena Flavijevaca, kada započinje izgradnja stalnoga vojnoga logora. Materijalna ostavština iz ranorimskoga sloja pokazala je dominaciju oblika izrađenih u kasnolatskim tradicijama koji su zadovoljavali potrebe autohtonoga stanovništva, a datirani su pojavom s ranorimskim oblicima i malobrojnim italskim importom u prvu polovinu 1. st. Time je dokumentirano kako starosjedilačko stanovništvo na limesu nakon osvajanja nije bilo podvrgnuto jačoj romanizaciji (BRUKNER, 1987., 36., T. 13., 1-14; BRUKNER, 1988., 96., T. I.). Vjerojatno će isti zaključak vrijediti i za rimsko naselje u Iloku, budući da je u nedalekom Banoštoru na kasnolatskom naselju podignuto rimsko koje u 1. st. u keramičkim oblicima pokazuje jake tradicije autohtone materijalne kulture, a

italski je import datiran u doba Flavijevaca i povezuje se s nazočnošću vojnih postrojbi (BRUKNER, 1987., 36., T. 14.). Na Petrovaradinu također prevladavaju oblici kasnolatskih tradicija koji se pojavljuju s italskim importom kasnoaugustovskoga i Tiberijeva vremena (BRUKNER, 1987., 36., T. 13., 15-20). U Dumbovu kod Beočina istraženo je naselje s poluukopanim stambenim jamama i ognjištima na otvorenom koje je datirano u 1. i početak 2. st. Većina keramičkih nalaza pokazuje uzore u latenskim tradicijama, dok manji broj oblika pripada uvezenim sjevernoitalskim ranorimskim oblicima. Naselje u Dumbovu dokumentira suživot starosjedilačkoga stanovništva i rimskih vojnih postrojbi koje su osiguravale granicu na Dunavu (BRUKNER, 1976., 20.-22.; BRUKNER, 1987., 38.). Osim većih urbanih središta i utvrda na limesu, poznata su i manja naselja (*zaseoci-vicus* i *sela-pagus*) za koja se na osnovi rezultata analize keramičkih nalaza zaključuje kako su bila naseljena starosjedilačkim predrimskim stanovništvom koje je zadržalo osnovne značajke vlastite materijalne kulture sve do kraja 1. st. Ta se naselja otvorenoga tipa nastavljaju iz razdoblja kasnoga latena i nisu bila izložena ubrzanoj romanizaciji kao veća središta koja nastaju iz kasnolatskih protourbanih središta, za koja su ruralna naselja predstavljala izvore opskrbe (DIMITRIJEVIĆ, 1961., 101.-102.; DIMITRIJEVIĆ, 1969., 82.; BRUKNER, 1987., 37.-38.; BRUKNER, 1988.; BRUKNER, 1995., 17.; BRUKNER, 1995. b, 137., 145.). Domorodačka naselja na osnovi rijetkoga italskoga importa i ranih rimsko-provincijalnih oblika pokazuju slabi utjecaj rimske provincijalne kulture tijekom 1. st., dok su istodobno dominantni ostaci materijalnoga i duhovnoga naslijeđa latenske kulture Skordiska (BRUKNER, 1995., 17.; BRUKNER, 1995. a, 91., 102.-103.). Na jednom od takvih naselja kod Pećinaca istraživanja su pokazala kako je najbrojnija siva keramika izrađena na lončarskom kolu u latenskim tradicijama. Naselje je osnovano u posljednjim desetljećima 1. st. pr. Kr. i traje početkom 1. st. po. Kr., kako to pokazuje nalaz Augustova novca (BRUKNER, 1987., 37., T. 15.; BRUKNER, 1995. a, 98.-100., T. XIII.-XVII.). Naselja u Šimanovcima, Rumi i Progaru nešto su mlađa i datiraju se u drugu polovinu 1. st. (BRUKNER, 1987., 37., T. 16.-19.). Ta domorodačka naselja na kojima je najbrojnija keramika izrađena u latenskim tradicijama s brojnim grubim oblicima izrađenim rukom iz sredine i druge polovine 1. st., te s ranim rimsko-provincijalnim oblicima i importiranim italskim posudama (BRUKNER, 1995. a, 100.-103., T. XVIII.-XXIII.), imaju prethodnike u naseljima Skordiska istoga tipa iz druge polovine 1. st. pr. Kr. (BRUKNER, 1995. a, 91.-98., T. I.-XII.).

Sve ove usporedbe kako za groblja tako i za naselja u istom dijelu međurječja Save, Drave i Dunava koja su nalazima datirana u 1. st. ukazuju na kontinuitet materijalnoga i duhovnoga naslijeđa latenske kulture mlađega željeznoga doba. To znači kako je miješano keltsko-panonsko stanovništvo koje je predstavljalo zajednicu Skordiska naseljenih na prostoru srednjega Podunavlja imalo istaknutu ulogu u procesu rane romanizacije i činilo je sastavni dio etničkoga korpusa novoosvojenoga dijela južne Panonije. Starosjedilačko stanovništvo u većim središtima koja su nastala iz kasnolatskih protourbanih središta bilo je izloženo snažnijoj i bržoj romanizaciji putem naseljavanja italskoga stanovništva i veterana te

15 Od autohtonih oblika tijekom prve trećine 1. st., zajedno s importiranim sjevernoitalskim oblicima, pojavljuju se zdjele S-profilacije, lonci, pithosi i kantharosi koji su ukrašeni uglačanim i češljastim ukrasom (BRUKNER, 1971., 31.-32., T. V., 1-3, 7; BRUKNER, 1982.-1983., 19.-20., T. I., 1-13, T. III., 1-4; BRUKNER, 1987., 30., T. 5.-10.). Autohtoni oblici počeli su se djelomično romanizirati od sredine 1. st., kada započinju i lokalne imitacije ranoitalskih oblika *terra sigillate* i *terra nigre* te posuda tankih stijenki (BRUKNER, 1992.; MILOŠEVIĆ, 2001., 91., 192.).

učestaloga uvoza s kojima pristižu i tekovine rimskoga načina života.¹⁶ Ruralne kasnolatenske zajednice dugo su zadržale obilježja vlastitoga materijalnoga izričaja prihvaćajući tek neke tekovine novouspostavljene rimske provincijalne kulture.

U grobu u Iloku, osim nalaza koji dokazuju kontinuitet kasnolatenskoga materijalnoga naslijeđa, zabilježeni su i importirani predmeti koji pokazuju sjevernoitalsko podrijetlo, a u srednje Podunavlje pristigli su već od prije uspostavljenom trgovačkom komunikacijom, kojom su tijekom 1. st. pr. Kr. Skordiscima pristizala određena materijalna dobra. O tome svjedoče nalazi brončanoga posuđa sjevernoitalskoga podrijetla koje se na nalazištima latenske kulture u istočnoj Slavoniji pojavljuje u grobovima i u najistaknutijim utvrđenim naseljima kao što su Dalj, Sotin, Vinkovci i Orolik.¹⁷ Uvoz brončanoga posuđa dolazio je iz Akvileje preko Nauporta i Emone, odakle je rijekom Savom preko Segestike stizao do srednjega Podunavlja. Ovu važnu prapovijesnu komunikaciju opisao je Strabon (4.6.10; 5.1.8; 7.5.2) koji navodi kako iz Akvileje pristižu vino i ulje. Sigurno je kako s tim proizvodima pristiže i brončano posuđe koje je služilo za konzumaciju vina. Opisano trgovačku rutu podupiru i nalazi novca Apolonije i Dirahija te rimskoga republikanskoga novca koji potvrđuju komunikaciju Savom k srednjem Dunavu (DIZDAR, RADMAN-LIVAJA). Uporaba dobro poznate trgovačke rute Savom prema istoku nastavila se i u ranorimskome razdoblju. Može se sa sigurnošću reći kako je istim smjerom teklo i Tiberijevo osvajanje istočnoga dijela međurječja.¹⁸ Prijevoz keramike u ranocarsko doba najvećim se dijelom odvijao kopnenim putovima iz Akvileje koja je predstavljala najvažnije središte za izvoz keramike tankih stijenki, terra sigillate i staklenih posuda na tržišta Panonije i Norika. Kasnije, glavni

prometni pravci za prijevoz svih vrsta roba i širenje romanizacije postaju tokovi Save, Drave i Dunava (VIKIĆ-BELANČIĆ, 1968., 509.-513.), gdje je Sirmij sredinom 1. st. bio središte za trgovinu keramičkih proizvoda (BRUKNER, 1987., 33.). U vrijeme Flavijevaca kao trgovačka ruta na važnosti dobiva cesta *Sirmium-Cibalae-Mursa* (BRUKNER, 1980.-1981., 143.-145.).

Zbivanja nakon rimskoga osvajanja prostora istočne Slavonije i zapadnoga Srijema slabo su poznata, budući da nedostaju istraživanja nalazišta u kojima bi se mogao pratiti proces započete romanizacije. Iako se na opisanom prostoru nalaze značajna vojna uporišta na dunavskom limesu te veća civilna naselja u njegovoj pozadini kao što su Mursa¹⁹ i Cibale, materijalna ostavština prvih desetljeća 1. st. više je nego skromno poznata. Ono što je zajedničko svim rimskim središtima s prostora istočne Slavonije i zapadnoga Srijema jest njihovo podizanje na ili u blizini najistaknutijih kasnolatenskih središta. S prostora današnjega Osijeka, rimske Murse nastale na značajnom kasnolatenskom naselju, potječu grobni natpisi vojnika i pečati na opekama koji ukazuju na ranu prisutnost vojnih postrojbi koje su osiguravale prijelaz preko Drave te komunikaciju koja je vodila k Dunavu (KLEMENC, 1961., 17.-19.; KLEMENC, 1963., 59.-62.; PINTEROVIĆ, 1968., 63.-67., 73.). Rezultati istraživanja dokumentiraju prisutnost keltskoga etničkoga elementa u Mursi, vidljivoga u keramičkim oblicima izrađenim u latenskim tradicijama koji odgovaraju razdoblju 1. st., kada trgovinom pristiže i sjevernoitalski import²⁰ (KLEMENC, 1961., 17.; BULAT, 1977., 48.). Drugo važno rimsko središte u pozadini dunavskoga limesa bile su Cibale odakle je poznat skroman italski uvoz datiran u početke 1. st. (ISKRA-JANOŠIĆ, 2001., 57., 117.). Na dva istaknuta vojna uporišta na dunavskom limesu koja su također nastala na položajima istaknutih kasnolatenskih središta, Teutoburgiu i Cornacumu u kojima su bile smještene pomoćne vojne postrojbe, uvoz ranorimskoga porijekla također je skroman (VIKIĆ-BELANČIĆ, 1968., 511.).²¹ Na svim tim nalazištima, kako na limesu tako i u njegovoj pozadini, u ranorimskim slojevima datiranim u 1. st. prevladavaju oblici koji pokazuju kontinuitet kasnolatenske materijalne ostavštine.

Ranorimski import prvenstveno je bio usmjeren k značajnijim kasnolatenskim naseljima Skordiska na kojima se, uz keramičke oblike izrađene u autohtonim tradicijama, pojavljuju i predmeti sjevernoitalskoga importa kasnoaugustovskoga i Tiberijeva doba (BRUKNER, 1981., 48.). Proučavanjem

16 Istraživanja kasnolatenskih utvrđenih naselja u istočnoj Slavoniji i zapadnome Srijemu kao što su ona provedena u Privlaci, Oroliku, Vinkovicima i Starim Mikanovcima pokazala su nešto drukčiju sliku koju je za sada nemoguće objasniti. Naime, u istraživanjima tih naselja nisu zabilježeni ranorimski provincijalni tipovi kao niti sjevernoitalski import koji bi se mogao datirati u kasnoaugustovsko i Tiberijevo vrijeme. Život u tim naseljima naglo prestaje i u njima nije dokumentiran kontinuitet u rimsko doba (MAJNARIĆ-PANDŽIĆ, 1984., 27.-28.; DIZDAR, 2001., 104.-105.). Najbolje se ta situacija može sagledati na primjeru utvrđenoga naselja na Dirovom brijegu u Vinkovicima na kojem, kako to pokazuju do sada poznati nalazi, život prestaje krajem 1. st. pr. Kr., najvjerojatnije Tiberijevim osvajanjem istočnoga dijela međurječja. Ipak, keltsko stanovništvo s Dirovoga brijega preseljeno je na položaj novoosnovanoga rimskoga naselja, o čemu svjedoče brojni keramički oblici i ukrasi datirani u 1. i početak 2. st. koji su izrađeni u latenskim tradicijama, a pronađeni su u višegodišnjim zaštitinim istraživanjima u središtu Vinkovaca (ŠARANOVIĆ-SVETEK, 1981., 29.; ISKRA-JANOŠIĆ, 2001., 51.-53.).

17 Za brončane posude iz paljevinskih grobova na Zmajevcu u Sotinu pretpostavlja se kako su lokalni južnapanonski rad, a jedini je siguran sjevernoitalski import simpulum tipa Pescate. Simpulum tipa Aislingen za koji se mislilo da pripada grobu I, datiran je u julijevsko-klaudijevsko vrijeme i ukazuje na kontinuitet kasnolatenskoga groblja u rimsko doba (MAJNARIĆ-PANDŽIĆ, 1972.-1973., 60.-62.; MAJNARIĆ-PANDŽIĆ, 1996., 27.-28.).

18 Međurječje Save, Drave i Dunava u vrijeme Augusta osvojio je njegov namjesnik Tiberije koji je pokorio Panonce 12.-9. god. pr. Kr. Time je granica pomaknuta do onoga dijela Dunava koji teče između ušća Drave i ušća Save. Osvajanje je opisano u više antičkih izvora, navedenih i analiziranih u ŠAŠEL-KOS, 1986., 159.-161. Već 10. god. po. Kr. započela je izgradnja komunikacije uz Dunav koja je povezivala novopodignute vojne logore (ŠARANOVIĆ-SVETEK, 1966.-1967. 69.).

19 U Mursi su rimske vojne postrojbe bile privremeno stacionirane u razdoblju osvajanja kao i kasnije, tijekom ratnih sukoba na Dunavu.

20 O ranoj romanizaciji Murse svjedoče pojedini keramički nalazi. U istraživanjima su pronađeni oblici koji potječu iz aretinskih i padanskih radionica te ACO pehar koji su datirani u kasnoaugustovsko i ranotiberijevsko vrijeme, a povezani su s nazočnošću vojnih postrojbi (VIKIĆ-BELANČIĆ, 1968., 510.; BRUKNER, 1980.-1981., 143.).

21 Za osnivanje i položaj rimskoga vojnoga logora u Dalju, vojne postrojbe smještene u njemu, natpise te nalaze: HOFFILLER, 1912., 65., 67., 110.; KLEMENC, 1961., 19.-20.; KLEMENC, 1963., 62.-63.; ŠARANOVIĆ-SVETEK, 1966.-1967., 62.-65.; PINTEROVIĆ, 1968., 67.-69., 73.; BULAT, 1969., 43.

O rimskom Cornacumu u antičkim izvorima (Plinije n.h. III.148; Klaudije Ptolomej II.15), vojnom logoru pomoćnih postrojbi, natpisima te nalazima: BRUNŠMID, 1901.; HOFFILLER, 1912., 39., 43., 67.; KLEMENC, 1961., 20.; KLEMENC, 1963., 63.; KORDA, 1961., 60.-61.; ŠARANOVIĆ-SVETEK, 1966.-1967., 65.-66.; PINTEROVIĆ, 1968., 58., 70.-73.

uvezenoga keramičkoga posuđa uočena je prisutnost auksilijarnih postrojbi, dolazak trgovaca te naseljavanje Italika već u ranom 1. st. (BRUKNER, 1980.-1981., 143.). O ranoj prisutnosti Italika u Sirmiju koji su bili naseljeni ponajviše radi trgovine, svjedoči otpor breučkome napadu na početku panonsko-delmatskoga ustanka (MILOŠEVIĆ, 2001., 80., 191.).

Na nalazištima uz limes sjevernoitalski import iz kasnoaugustovskoga i Tiberijeva vremena, kako to pokazuju nalazi, nije bio brojan. U julijevsko-klaudijevsko doba uz Dunav su u logorima smještene samo pomoćne postrojbe koje su nadzirale granicu. Uvoz postaje brojniji tek u vrijeme Flavijevaca, što potvrđuju i nalazi rimskoga novca, kada vojne postrojbe izlaze na Dunav i uspostavljaju stalne utvrde. Time se ujedno intenzivira i romanizacija starosjedilačkoga stanovništva²² (ŠARANOVIĆ-SVETEK, 1966.-1967., 69.-70.; BRUKNER, 1981., 48.; BRUKNER, 1987., 36.; DAUTOVA-RUŠEVLJAN, 1987., 51.). Romanizacija je bila ubrzana i novačenjem autohtonoga stanovništva u pomoćne postrojbe, što započinje već u doba Klaudija²³ (BRUKNER, 1987., 32.). Vojne su postrojbe uvijek pratili trgovci koji su uvezenim predmetima zadovoljavali njihove, ali i potrebe naseljenih Italika te gornjega sloja starosjedilačkoga stanovništva kojemu ta dobra nisu bila nepoznata. Rimski su trgovci dobro poznavali prilike tržišta u međurječju Drave, Save i Dunava i bili su prethodnica rimskome osvajanju. O ranoj prisutnosti rimskih trgovaca u međurječju svjedoči navod Veleja Paterkula (II. 110) kako su na početku panonsko-delmatskoga ustanka od strane ustanika stradali mnogi trgovci (MIRKOVIĆ, 1971., 13.; ISKRA-JANOŠIĆ, 2001., 51.).²⁴

Najraniji sjevernoitalski import iz Sirmija i ostalih nalazišta u Srijemu koji je datiran u Augustovo doba, povezuje se upravo uz prisutnost vojnih postrojbi s kojima pristižu obrtnici i trgovci (BRUKNER, 1971., 36.; BRUKNER, 1987., 41.). Vojna je nazočnost poticala trgovinu keramikom, posebno terra sigillatom koja je na prostor južne Panonije prvo pristizala iz radionica sjeverne i srednje Italije (VIKIĆ-BELANČIĆ, 1965., 89.-97.; VIKIĆ, 1971., 93.). Sirmij, Mursa i Cibale bili su najvažnija ranorimska središta u koja je pristizala uvezena roba, ali i gdje je ubrzo započela proizvodnja i distribucija lokalnih proizvoda (BRUKNER, 1980.-1981., 144.). Već tijekom 1. st. organiziraju se domaće radionice koje svojim proizvodima počinju opskrbljivati vojsku. U 2. st. radionice se nalaze u civilnim naseljima koja su podignuta u blizini vojnih logora te svojim proizvodima podmiruju potrebe lokalnoga tržišta, dok dio izvoze u susjedne provincije (VIKIĆ-BELANČIĆ, 1965., 89.; VIKIĆ-BELANČIĆ, 1968., 510.). Blizina limesa i prisutnost vojnih postrojbi koje su bile značajni potrošači takvih dobara, utjecala je, uz neke druge značajke, kao što je povoljan položaj na razmeđu trgovačkih putova, na

sveukupnu keramičku produkciju na prostoru južne Panonije (VIKIĆ, 1971., 91.).

Ranorimska materijalna ostavština 1. st. odraz je različitih i složenih etničkih te kulturnih kretanja. Proučavanjem poznatih keramičkih oblika i ukrasa moguće je prepoznati i izdvojiti različite utjecaje (BRUKNER, 1987., 27.-28.). Snažne tradicije latenske kulture mlađega željeznoga doba svjedoče o prisutnosti starosjedilačkoga stanovništva na svim ranorimskim nalazištima, posebno onima ruralnoga karaktera, gdje prevladavaju u ukupnoj materijalnoj ostavštini. Zbog toga je u proučavanju romanizacije južne Panonije taj dio naslijeđa neizostavan. Drugu sastavnicu u tom procesu u kojem nastaje novo društveno-ekonomsko okruženje predstavljaju ranorimski uvoz te domaća provincijalna proizvodnja namijenjena potrebama vojske i naseljenika (BRUKNER, 1987., 32.).²⁵

Kada bi se etnički pobliže pokušala odrediti pripadnost groba pronađenoga u Iloku, odgovore bi trebalo potražiti u antičkim izvorima u kojima se opisuje etnička slika istočnoga dijela međurječja Save, Drave i Dunava u predrimskome razdoblju i neposredno nakon osvajanja. Srednje su Podunavlje u mlađem željeznom dobu naseljavali Skordisci²⁶, da bi se nakon rimskoga osvajanja u antičkim izvorima pojavile neke nove zajednice. Tako se na prostoru hrvatskoga Podunavlja spominju Kornakati koje Plinije navodi kada abecednim redom pobrojava zajednice naseljene u Panoniji (n.h. III. 148). Kako se tom prilikom spominju i zajednice s prostora Transdanubije konačno osvojene tek u vrijeme Klaudija, podatak o Kornakatima kojima se pripisuje *Cuccium* (MIRKOVIĆ, 1971., 20.), odgovara vremenu kada se datira i grob iz Iloka. Kornakati su kao peregrinska zajednica keltsko-panonskoga podrijetla²⁷ naseljevali prostor uz Dunav oko Vukovara do Iloka (MAJNARIĆ-PANDŽIĆ, 1994., 83.). Zapadna granica prema susjednim Breucima nalazila bi se oko Vukovara i Negoslavaca, gdje su pronađene dvije vojne diplome izdane veteranima breučkoga porijekla (MAJNARIĆ-PANDŽIĆ, 1994., 85.; MAJNARIĆ-PANDŽIĆ, 1996., 30.).²⁸ Druga je mogućnost kako su Kornakati samo stanovnici naselja *Cornacum*. Potvrda za takvo mišljenje također se nalazi u Plinijeve navodu (n.h. III. 148) koji Sirmij naziva opidumom i općinom Sirmijaca i Amantina, gdje su Sirmijci promatrani isključivo kao

22 Istraživanja vojnih logora u Novim Banovcima, Surduku i Zemunu koji su nastali na slojevima kasnolatskih naselja, dokumentirala su u najstarijim slojevima značajnu materijalnu ostavštinu autohtonih obilježja (DIMITRIJEVIĆ, 1961.).

23 Diploma iz Bijele Crkve izdana je prije 54. godine i svjedoči o novačenju već u vrijeme Tiberija oko 25. godine.

24 Za brojne korisne savjete u očitavanju vrijednih podataka koji se kriju u antičkim izvorima zahvaljujemo dr. sc. Alki Domić Kunić iz Odsjeka za arheologiju HAZU-a.

25 Dva različita etnička i kulturna elementa posvjedočena su i na slovenskim nalazištima datiranim u vrijeme Tiberija i Klaudija, jedan koji se oslanja na autohtone tradicije, dok je drugi povezan sa sjevernoitalskim oblicima, što se zadržava i u flavijevskom razdoblju (CURK, 1971., 59.).

26 Ovom prilikom ne ulazimo u pitanje etničke strukture Skordiska koja se pokazuje materijalnom ostavštinom heterogena podrijetla.

27 O složenoj etničkoj strukturi Kornakata koji predstavljaju keltsko-panonsku zajednicu svjedoče panonska i keltska imena zapisana na vojnoj diplomu pronađenoj u Savi kod Bijele Crkve izdanoj Dazju koji je podrijetlom bio Kornakat. Građansko su pravo tom prilikom dobili i članovi njegove obitelji (BRUNŠMID, 1897.; DOMIĆ KUNIĆ, 1988., 90.).

28 Diploma iz Negoslavaca pokazuje kako se Breuk Likaj vratio u ili u blizinu svoga zavičaja (DORN, 1984.; DOMIĆ KUNIĆ, 1988., 90.), slično Breuku Daziju čija je diploma pronađena u Vukovaru (MIŠKIV, 1998., 84.). Nalazi ovih diploma otvaraju neke nove mogućnosti u proučavanju etničke strukture Skordiska, posebno onih naseljenih na prostoru istočne Slavonije. Na njihovu složenu etničku strukturu ukazuju i određeni nalazi, prvenstveno keramički oblici izrađeni rukom te ukrašavanje glačanjem koji imaju podrijetlo u materijalnoj ostavštini mlađe faze starijega željeznoga doba na opisanom prostoru.

stanovnici naselja koje je bilo središte zajednice Amantina (MIRKOVIĆ, 1971., 10., 14.; BRUKNER, 1987., 30.; MILOŠEVIĆ, 2001., 80., 190.). Konačan odgovor na pitanje jesu li Kornakati naseljavali prostor Iloka, moći će se riješiti samo nekim sretnim epigrafičkim nalazom.

Rezultati istraživanja dvora knezova Iločkih tijekom 2001. i 2002. godine proširili su dosadašnje skromne spoznaje o topografiji Cucciuma, a otkriće ranorimskoga groba omogućilo je uvid u proces rane romanizacije limesa na prostoru hrvatskoga Podunavlja. Rimsko naselje nalazilo se zapadnije od kasnosrednjovjekovnoga dvora knezova Iločkih, dok su se groblja nalazila uz ceste koje su vodile iz naselja i na čiji položaj ukazuju nalazi kasnoantičkih sarkofaga i grobnica od opeka južno od današnjega Iloka. Zapadno od naselja, na položaju današnje utvrde Iločkih, u istraživanjima je dokumentiran grob koji ukazuje na postojanje ranorimskoga paljevin-skoga groblja na kojem se pokapalo starosjedilačko stanovništvo. O tome svjedoče nalazi dva lonca zaobljenoga tijela izrađena rukom te zdjela S-profilacije izrađena na lončarskom kolu koji ukazuju na jake tradicije latenske kulture mlađega željeznoga doba. Oblik groba s ostacima drvenoga sanduka nije do sada zabilježen na poznatim kasnolatenskim grobljima Skordiska, pa ostaje otvoreno pitanje o njegovu podrijetlu. Druga skupina priloga sjevernoitalskoga izvorišta predstavljena zdjelicom tankih stijenki, svjetiljkom volutnoga nosa, staklenom posudom, te ostalim metalnim i staklenim nalazima, ukazuje na romanizaciju zatečenoga starosjedilačkoga stanovništva te ujedno, uz nalaz novca, datira grob u vrijeme Klaudija, u sredinu 1. st. Otkriće ostataka različitih kultiviranih biljaka od kojih pojedine pokazuju tragove spaljivanja u i oko oba lonca, izrađenih u autohtonim tradicijama, svjedoče o postojanju složenoga pogrebnoga rituala u kojem se kao i u nalazima, isprepliću tradicije novopridošle rimske kulture s materijalnom ostavštinom starosjedilačkoga miješanoga keltsko-panonskoga stanovništva. Može se vjerovati kako će buduća istraživanja u Iloku proširiti oskudne spoznaje o procesu romanizacije i života uz limes na prostoru hrvatskoga Podunavlja. Tako se romanizacija južnapanonskoga prostora prikazuje kao složen proces uzajamnih odnosa starosjedilačkoga stanovništva s vlastitim kulturnim izričajem te novopridošloga etničkoga elementa koji donosi svoje civilizacijske tekovine. Opisanim odnosom nastat će nova baština koja će se neprestano obogaćivati stranim etničkim, kulturnim, religioznim i ekonomskim vrijednostima, što će južnapanonsko tlo u kasnoj antici učiniti središtem Carstva.

LITERATURA

- BALESTRAZZI, E. D. F., 1987., Officine di lucerne ad Aquileia, *AAAd* XXIX vol. II, Udine, 445.-466.
- BATOROVIĆ, M., 1981., Novi arheološki nalaz u Iloku, *GSM* 42, Vukovar, 19.-21.
- BATOROVIĆ, M., 1983., Arheološka istraživanja u iločkoj tvrđavi, *BiltenAmsjB* 17, Bačka Palanka, 52.-57.
- BERTONCELJ-KUČAR, V., 1979., Nakit iz stekla i jantarja, *AVes* XXX, Ljubljana, 254.-269.
- BRUKNER, O., 1971., Osnovne forme i tehnike rimsko-provincijske keramike u Sirmijumu, *Materijali* VIII, Zenica, 31.-55.
- BRUKNER, O., 1976., Vicus i villa rustica u pograničnoj zoni panonskog limesa između Cusum-a i Bononia-e, *GZPSKV* VI-VII, Novi Sad, 19.-43.
- BRUKNER, O., 1980.-1981., Import of Roman Ceramic Ware in Slavonia, *Alug* XX-XXI, Beograd, 143.-145.
- BRUKNER, O., 1981., *Rimska keramika u jugoslovenskom delu provincije Donje Panonije, DissMonB* XXIV, Beograd
- BRUKNER, O., 1982.-1983., Prilog proučavanju urbanog razvoja Sirmijuma, Prostorija 16 "carske palate" u Sremskoj Mitrovici, *GZPSKV* XI-XII, Novi Sad, 5.-43.
- BRUKNER, O., 1987., Importovana i panonska keramička produkcija sa aspekta društveno-ekonomskih promena, *Počeci romanizacije u jugoistočnom delu provincije Panonije*, Novi Sad, 25.-44.
- BRUKNER, O., 1988., Kontinuitet domorodačkih naselja u vreme rimske dominacije, *GZPSKV* XV, Novi Sad, 95.-102.
- BRUKNER, O., 1992., Keramička proizvodnja, Gomolova, *Rimski period, sv. 3 iz serije "Gomolova"*, Novi Sad, 11.-59.
- BRUKNER, O., 1995., Rimsko doba, *Arheološka istraživanja duž auto puta kroz Srem*, Novi Sad, 17.-19.
- BRUKNER, O., 1995. a, Domorodačka naselja, *Arheološka istraživanja duž auto puta kroz Srem*, Novi Sad, 91.-136.
- BRUKNER, O., 1995. b, Rimska naselja i vile rustike, *Arheološka istraživanja duž auto puta kroz Srem*, Novi Sad, 137.-174.
- BRUNŠMID, J., 1897., Rimski vojnički diplom iz Bijele crkve kod Rače (Kotar Mitrovački), *VHADns* II (1896./7.), 1.-6.
- BRUNŠMID, J., 1901., Arheološke bilješke iz Dalmacije i Panonije, IV., *VHADns* V, Zagreb, 87.-169.
- BRUNŠMID J., 1910.-1911., Kameni spomenici Hrvatskog muzeja u Zagrebu, *VHADns* XI, Zagreb, 63.-144.
- BULAT, M., 1969., Topografska istraživanja limesa u Slavoniji i Baranji, *OsjZbor* XII, Osijek, 39.-51.
- BULAT, M., 1977., Nalazi s donjogradskog Pristaništa u Osijeku, *OsjZbor* XVI, Osijek, 11.-77.
- BULAT, M., 2002., Tragovi antičkog vinogradarstva i vinarstva u Slavoniji, *OsjZbor* XXVI, Osijek, 45.-54.
- CURK, I., 1971., Proučevanje rimske keramike v Sloveniji in rezultati tega proučevanja, *Materijali* VIII, Zenica, 57.-89.
- DAMEVSKI, V., 1976., Pregled tipova staklenoga posuda iz italskih, gal-skih, mediteranskih i porajnskih radionica na području Hrvatske u doba Rimskoga Carstva, *AVes* XXV, Ljubljana, 62.-87.
- DAUTOVA-RUŠEVLJAN, V., 1987., Numizmatički nalazi i trgovački promet, *Počeci romanizacije u jugoistočnom delu provincije Panonije*, Novi Sad, 45.-64.
- DAUTOVA-RUŠEVLJAN, V., 1991., Sondažno-zaštitna iskopavanja na lokalitetu Vranj kod Hrtkovaca u Sremu (1980-1989), *RFM* 33, Novi Sad, 41.-62.
- DEMO, Ž., 1982., Rezultati arheoloških iskopavanja ranocarske nekropole u Kunovec Bregu kraj Koprivnice, *PodrZbor*, Koprivnica, 279.-327.
- DEMO, Ž., 1985., Grobni ritus u koprivničkoj Podravini tokom 2. st. n. e., *Materijali* XX, Beograd, 111.-125.
- DIMITRIJEVIĆ, D., 1961., Nekoliko podataka o rimskom limesu u istočnom Sremu, *Limes u Jugoslaviji I, Zbornik radova sa simposiuma o limesu 1960. godine*, Beograd, 93.-103.

- DIMITRIJEVIĆ, D., 1969., Istraživanje rimskoga limesa u istočnom Sremu s posebnim osvrtom na pitanje komunikacija, *OsJZbor XII*, Osijek, 81.-121.
- DIZDAR, M., 2001., *Latenska naselja na vinkovačkom području*, *DissMonZ 3*, Zagreb
- DIZDAR, M., RADMAN-LIVAJA, I., Finds of Roman Bronze Ware on Celtic Sites in Eastern Slavonia, u tisku
- DOMIĆ KUNIĆ, A., 1988., Augzilijari ilirskoga i panonskoga porijekla u natpisima i diplomama, *ARadRaspr 11*, Zagreb, 83.-114.
- DORN, A., 1984., Rimski vojnički diploma iz Negoslavaca, *IzdanjaHAD 9*, Zagreb, 165.-174.
- GÖRICKE, H., 1976., Pregled arheoloških lokaliteta na području grada Iloka, *GSM 31*, Vukovar, 25.-26.
- GÖRICKE-LUKIĆ, H., 2000., *Sjeveroistočna nekropola rimske Murse*, *BSB 3*, Zagreb-Osijek
- HOFFILLER, V., 1912., Oprema rimskoga vojnika u prvo doba Carstva, *VHADns XII*, Zagreb, 16.-132.
- ISKRA-JANOŠIĆ, I., 2001., *Urbanizacija Cibala i razvoj keramičarskih središta*, HAZU-Centar za znanstveni rad u Vinkovcima, Gradski muzej Vinkovci, Posebna izdanja XIII, Vinkovci
- ISTENIĆ, J., 1993., Oljenke z zahodnega grobišča Poetovione, *Ptujski arheološki zbornik*, Ptuj, 311.-330.
- IVÁNYI, D., 1935., *Die Pannonischen Lampen*, *DissPann 2*, Budapest
- JOVANOVIĆ, A., 1984., *Rimske nekropole na teritoriji Jugoslavije*, Univerzitet u Beogradu - Filozofski fakultet, Centar za arheološka istraživanja, knjiga 3, Beograd
- JOVANOVIĆ, B., JOVANOVIĆ, M., 1988., *Gomolava, Naselje mlađeg gvozdenog doba*, sv. 2 iz serije "Gomolava", Novi Sad-Beograd
- KLEMENC, J., 1961., Limes u Donjoj Panoniji, *Limes u Jugoslaviji I, Zbornik radova sa simpozijuma o limesu 1960. godine*, Beograd, 5.-34.
- KLEMENC, J., 1963., Der panonische Limes in Jugoslawien, *ARadRaspr III*, Zagreb, 55.-68.
- KORDA, J., 1961., Tragom limesa od Vukovara do Iloka s osobitim obzirom na Cibale, *Limes u Jugoslaviji I, Zbornik radova sa simpozijuma o limesu 1960. godine*, Beograd, 59.-65.
- KOŠČEVIĆ, R., 1991., *Antička bronca iz Siska*, Umjetničko-obrtna metalna produkcija iz razdoblja Rimskog Carstva, Zagreb
- KUJUNDŽIĆ, Z., 1982., *Poetovijske nekropole*, *KatMon 20*, Ljubljana
- LOŽNJAK, D., 2002., Naselje bosutske grupe na iločkom Gornjem gradu, *PrilInstArheolZagrebu 19*, Zagreb, 63.-78.
- MAJNARIĆ-PANDŽIĆ, N., 1972.-1973., Kasnolatenski keltski grobovi iz Sotina, *VAMZ VI-VII*, Zagreb, 55.-74.
- MAJNARIĆ-PANDŽIĆ, N., 1984., Prilog problematiki kasnolatenskih utvrđenih naselja u Slavoniji, *Opusca 9*, Zagreb, 23.-34.
- MAJNARIĆ-PANDŽIĆ, N., 1994., Granica na Dunavu u antičko doba i Velika seoba naroda, *Vukovar - Vjekovni hrvatski grad na Dunavu*, Zagreb, 81.-91.
- MAJNARIĆ-PANDŽIĆ, N., 1996., CORNACUM (Sotin) and CIBALAE (Vinkovci) as Examples of the Early Romanization of the La Tène Communities in Southern Pannonia, *Kontakte längs der Bernsteinstraße (zwischen Caput Adriae und den Ostseegebiet) in der Zeit um Christi Geburt*, Krakow, 23.-33.
- MARIJANSKI-MANOJLOVIĆ, M., 1987., *Rimska nekropola kod Beške u Sremu*, Vojvodanski muzej, Posebna izdanja VIII, Novi Sad
- MIHOVIĆ, K., 1979., Prstenje i naušnice rimskog doba Slovenije, *AVes XXX*, Ljubljana, 223.-239.
- MIKL-CURK, I., 1977., Novo iz Formina, *AVes XXVII*, Ljubljana, 135.-183.
- MILIČEVIĆ BRADAČ, M., 1999.-2000., BRÓMOS OU BRÓMIOS - Bromo, a ne Bromije (Anth. Pal. 9. 368), *Opusca 23-24*, Zagreb, 65.-76.
- MILOŠEVIĆ, P., 1985., Etnički i društveno-ekonomski aspekti kulta mrtvih na ranim nekropolama Sirmijuma, *Materijali XX*, Beograd, 177.-185.
- MILOŠEVIĆ, P., 1987., Naoružanje i oprema rimskog ratnika u doba osvajanja i konsolidacije doline Save, *Počeci romanizacije u jugoistočnom delu provincije Panonije*, Novi Sad, 11.-24.
- MILOŠEVIĆ, P., 2001., *Arheologija i istorija Sirmijuma*, Novi Sad
- MIRKOVIĆ, M., 1971., Sirmium - its History from the I Century A. D. to 582 A. D., *Sirmium I*, Beograd, 5.-94.
- MIŠKIV, J., 1998., Rimski vojnički diploma iz Slavanskog Broda, *VAMZ XXX-XXXI (1997.-1998.)*, Zagreb, 83.-101.
- PETRU, S., 1972., *Emonske nekropole*, *KatMon 7*, Ljubljana
- PINTEROVIĆ, D., 1968., Limesstudien in der Baranja und in Slavonien, *Alug IX*, Beograd, 55.-82.
- PINTEROVIĆ, D., 1969., Problemi u istraživanju limesa na sektoru Batina Skela - Ilok, *OsJZbor XII*, Osijek, 53.-69.
- PINTEROVIĆ, D., 1970., Slavonija kao dio rimske Panonije, *ZborZSSiB I*, Osijek, 79.-100.
- PLESNIČAR, LJ., 1971., Kronološka determinacija keramike tankih sten s severnoga grobišča Emone, *Materijali VIII*, Zenica, 115.-124.
- PLESNIČAR-GEC, LJ., 1977., *Keramika emonskih nekropol*, *DissMonB XX*, Ljubljana
- PLESNIČAR-GEC, LJ., 1980.-1981., The Production of Glass at Emona, *Alug XX-XXI*, Beograd, 136.-142.
- PLESNIČAR-GEC, LJ., 1985., Emonske nekropole, etnični i društveno-ekonomski aspekti na podlagi pokopa in pridatkov, *Materijali XX*, Beograd, 151.-168.
- RICCI, A., 1985., Ceramica a Paretto Sottili, u *Atlante delle Forme Ceramiche II, Ceramica Fine Romana nel Bacino Mediterraneo (Tardo Ellenismo e primo impero)*, *Enciclopedia dell'Arte Antica, Classica e Orinetale*, Roma, 231.-358.
- ROTTOLI, M., 1987., Rest vegetali e alimentari, u *Passi Pitcher L. (ed.)*, *Sub ascia, Una necropola romana a Nave*, Modena, 107.-113.
- RUBRIGHT, J. C., 1973., Lamps from Sirmium in the Museum of Sremska Mitrovica, *Sirmium III*, Beograd, 45.-80.
- SLABE, M., 1993., *Antična nekropola na Pristavi pri Trebnjem*, Ljubljana
- SREJOVIĆ, D., 1964., Prerimske forme sahranjivanja na rimskim nekropolama ranog carstva u Jugoslaviji, *Materijali I*, Beograd, 89.-93.
- SREJOVIĆ, D., 1965., Rimske nekropole ranog Carstva u Jugoslaviji, *Starinar XIII-XIV/1962.-1963.*, Beograd, 49.-88.
- ŠARANOVIĆ-SVETEK, V., 1966.-1967., Raspored rimskih legija i pomoćnih trupa na dijelu limesa od Dalja do Petrovaradina, *GOMHV 5*, Vinkovci, 61.-72.
- ŠARANOVIĆ-SVETEK, V., 1981., Ranocarska lončarska radionica u Cibalama, *Starinar XXXI/1980.*, Beograd, 17.-33.
- ŠARANOVIĆ-SVETEK, V., 1986., *Antičko staklo u jugoslovenskom delu provincije Donje Panonije*, Vojvodanski muzej, Posebna izdanja VII, Novi Sad
- ŠAŠEL-KOS, M., 1986., *Zgodovinska podoba prostora med Akvilejo, Jadranom in Sirmijem pri Kasiju Dionu i Herodijanu*, Ljubljana
- ŠUBIĆ, Z., 1976., Rimske oljenke v Sloveniji, *AVes XXVI*, Ljubljana, 82.-99.
- TODOROVIĆ, J., 1971., Keramička proizvodnja Skordiska u vreme rimske dominacije, *Materijali VIII*, Zenica, 125.-134.
- TOYNBEE, J. M. C., 1971., *Death and burial in the Roman world*, Baltimore-London
- VIKIĆ-BELANČIĆ, B., 1965., Neka obilježja ranocarske keramike u jugozapadnoj Panoniji, *Starinar XIII-XIV/1962.-1963.*, Beograd, 89.-112.
- VIKIĆ-BELANČIĆ, B., 1968., Keramika i njen udio u trgovinskom prometu južne Panonije u rimsko carsko doba, *AVes XIX*, Ljubljana, 509.-521.
- VIKIĆ-BELANČIĆ, B., 1971., Karakter rimske keramike južne Panonije i problematika njene tipologije i kronologije, *Materijali VIII*, Zenica, 91.-113.
- VIKIĆ-BELANČIĆ, B., 1976., Keramika grublje fature u južnoj Panoniji s osobitim obzirom na urne i lonce, *AVes XXVI*, Ljubljana, 25.-53.
- VIKIĆ-BELANČIĆ, B., 1976. a, *Antičke svjetiljke u Arheološkom muzeju u Zagrebu*, Zagreb
- ZANINOVIĆ, M., 1976., Iliri i vinova loza, *GodCenBallsp XIII/11*, Sarajevo, 261.-272.

SUMMARY

An Early Roman Grave from Ilok as a Contribution to Understanding a Process of the Romanization of Western Syrmia

The high Danube bank near Ilok, which is situated on the western slopes of Fruška gora, was continuously settled in all prehistoric periods, and after that - as the finds analyzed herein indicate - in the Roman time, but Ilok experienced its peak in the Late Middle Ages, in the period of Nikola and his son Lovro. The beginning of excavations in Ilok's upper town is particularly significant for reveal of the topography of Roman Ilok, which remained almost completely unknown due to a small number of finds.

Data about the Roman settlement of Ilok (*Cuccium*) are preserved in several Itineraries, with different forms for the settlement's name. Thus *Notitia Dignitatum* mentions two cavalry units, *Cuneus equitum Promotorum* and *Equites Sagittarii*, in *Cuccium* of the 4th century.

The excavations of the Institute of Archaeology in Zagreb began in 2001 in the extension of the eastern wing of Odescalchi Castle, to be continued in 2002 towards the west to encompass the lawn in front of the castle (Fig. 1). In preloess layer SJ 224 (10YR 4/3) in the southern part of the excavated area, filling SJ 229 was isolated. This filling is the first in a number of preserved fillings of the larger prehistoric pit SJ 306 which by finds was dated to the beginning of the Early Iron Age. In prehistoric filling SJ 229 another younger rectangular filling SJ 230 (5Y 4/3) was identified, whose western edge was damaged by recent burial in lime pit SJ 216, whereas the southern part lies outside the margin of the excavated area. Filling SJ 230 is part of the Early Roman grave SJ 273. Along the southern profile of the dig in filling SJ 230 a smaller burial SJ 270 and filling SJ 269, which caused no major damage to the grave (Fig. 5), were identified. The bottom of the grave with finds remained preserved, and the lack of incinerated human remains is possibly due to the fact that they are situated in the southern part of the grave, which has not yet been excavated, even though it is highly possible that they were destroyed in an earlier intervention in the grave filling. All grave goods were found in the eastern part of the grave (Fig. 2, Fig. 4).

In the middle of the grave, close to the top of SJ 230, a hollow shafted iron axe (Pl. 2, 7) was found, which on account of its position compared to other finds is supposed to have entered the grave by digging through the older prehistoric strata, thus not belonging to the grave goods. On the bottom of the grave, filling SJ 268 (2.5Y 5/6) was isolated which belongs to the thin layer of preserved wooden architecture (Fig. 2-3), on whose remains in the northeastern corner of the grave two hand-made pots with a rounded body and a flat rim and bottom (Pl. 1, 1-2) were found, as well as fragments of a wheel-made bowl with an S profile (Pl. 2, 1). In the corner of the grave, fragments of a dark-gray bowl with thin walls (Pl. 2, 6) and a play-token of dark blue glass paste (Pl. 2, 1) were found. A part of the bowl was also in a pot laid

slightly more to the south (Pl. 1, 2). Around both pots numerous seeds were identified, which is why the complete content of the filling around the vessels and their filling is floated. In the eastern part of the grave there were fragments of a glass vessel, probably a funnel or a glass (Pl. 2, 4). Fragments of a ceramic lamp (Pl. 2, 5), a bronze earring (Pl. 1, 3), a fragment of a bronze needle (Pl. 1, 5) and an iron rivet (Pl. 2, 8) were found in the southeastern excavated part of the grave. Also in that part of the grave a bronze artifact, which probably represents a vessel's handle fastening system (Pl. 1, 4), and Claudius coin (Pl. 1, 6) were found. Beneath the remains of planks, filling SJ 272 (5Y 5/4) was isolated, which contained no grave goods.

The excavated part of grave SJ 273 is rectangular-shaped with rounded corners with dimensions of 2.12 m (W-E) and 1.88 m (N-S up to the dig profile). The results of research indicate that all the grave goods were laid on the bottom of a wooden case, the existence of which is proved not only by SJ 268, but also by four uncovered post holes, one in each corner (SJ 277 and SJ 295), and two more in the middle of the western and eastern side of the grave respectively (SJ 275 and SJ 293). Although the southern part of the grave was not excavated, it can be assumed that post holes were in the southeastern and southwestern corner of the grave. All the holes are quadrangular, and in the bottom part they become octagonal to make post driving easier.

The results of floatation of part of the filling around the ceramic vessels laying in the northeastern part of the grave and the filling of pots indicated the existence of a complex funeral custom which is reflected in the presence of a relatively large number of isolated cultivated plants.

Archaeobotanical analysis showed that among grave goods there were cereals (barley, millet, and different types of wheat), leguminous plants (lentil and vetch) as well as a large number of "fruit" objects (melon/cucumber, fig, apple/pear cherry/sour cherry/sloe, plum, elder and vinegrape). The fig and probably the melon were imported to the Ilok since they are cultivated in warmer (sub)Mediterranean areas, whereas the other sorts were probably cultivated in the surroundings of Ilok. All of the cereals and vetch are carbonized, i.e. they were intentionally or unintentionally burned. Apparently they were laid onto a funeral pile. The remaining "fruit" finds were calcified, i.e. they were laid into the grave fresh or dried, probably when laying the human remains and other grave goods. With the exception of the fig, which had to be dried due to long transport from the Mediterranean region, the remaining fruits could have been laid fresh. Apples, pears, plums, sourberries and elder berries as well as vinegrapes and melons ripen at the same time of the year, i.e. in the early autumn, which suggests that the burial took place in that season. Still one has to keep in mind that "fruit" objects could have been kept in dried state for a relatively long time.

The remains of a Roman grave were found in the excavations of 2002, indicating the existence of a cemetery, which had been unknown until now. The grave contained a cremation burial, with grave goods that were laid on the bottom in the northeastern corner and along the eastern side of the wooden case, rectangular in shape, which was probably made

of oakwood (Fig. 4). The answers to questions on the chronological position, ethnic determination and the origin of the finds shall be given after an analysis of the grave goods, which can be divided in two groups, the first represented by three ceramic vessels made following the tradition of the La Tène culture, and the other group of finds which are northern Italic imports and which, along with the coin, make dating of the grave possible. These finds consist of a ceramic bowl with thin walls, a glass vessel, a ceramic lamp, a bronze earring and a glass paste play-token. The same origin can be assumed concerning the finds that were preserved only in fragments such as a bronze handle fastening system of a vessel and a needle.

On the basis of their shape and technological characteristics, the two hand-made pots with rounded bodies and the wheel-made, S-profiled bowl are connected with the tradition of the La Tène culture. The dark gray to dark brown pots with an admixture of quartz and chuff in abundance, have a rounded body, a flat rim beneath which there is a horizontal groove and a flat bottom (Pl. 1, 1-2). These are situla form pots, for which there are numerous parallels in the Late La Tène Scordiscs settlements in eastern Slavonia and Sirmia, found also in Early Roman strata and graves. Of similar origin is also the S-profiled, wheel-made bowl with a rich admixture of quartz (Pl. 2, 1) that was also found in the northeastern corner of the grave. The hand-made pots with rounded bodies and the S-profiled bowl represent the Late La Tène heritage of the Scordiscs and testify to the presence of an autochthonous population in the Early Roman sites of the 1st century, whose traditions are the strongest in the shapes, techniques and methods of decorating coarse pottery. As indicated by the finds from the settlement layers in Vinkovci, Osijek and Srijemska Mitrovica, the local craftsmen continued the production of recognizable shapes, thus satisfying the needs of the indigenous population. Those forms were decorated by familiar motifs by applying combed or broom-shaped ornaments and by polishing. Ceramic ware with autochthonous features was preserved until the period of the Flavians, suggesting the existence of indigenous peregrine communities which preserved the achievements of their own material culture up until the end of the 1st century, but due to intensified romanization in the 2nd century this autochthonous trait gradually disappeared.

The second and larger group of finds from the grave testifying to the romanization of the indigenous population of *Cuccium*. This group consists of Early Roman import artifacts, which arrived at Limes by the well-known Sava valley trade route from the northern Italic region.

The dark gray bowl with thin walls and two horizontal ribs (Pl. 2, 6), the ceramic lamp with a voluted nose and a rosette ornament (Pl. 2, 5), and a glass vessel, most probably a funnel or a glass (Pl. 2, 4) represent imported grave goods which are not only chronologically sensitive but also point to the direction of the cultural and economic effects of the Roman conquest of the Drava, Sava and Danube interfluvium.

Ceramic ware with thin walls appeared in the eastern Alps and the middle Danube in the Tiberian period along with Padanian *sigillata* at the time of the first military conquests. Different shapes and ornamentation methods were identified,

of which bowls decorated in barbotine technique are the largest in number. Typical of southern *Pannonia* is intensive import in the Claudius-Flavius period, when the peak of production was achieved. With the Flavian period, the production in the local workshops of *Sirmium*, *Emona* and on Gomolava began, in which shapes, ornaments and facture of the imported specimens were imitated. At the end of the 1st century the quality and the number of vessels with thin walls declined, but their production continued until the middle of the 2nd century.

The ceramic lamp with reddish-brown coating and voluted nose, two grooves on its shoulder and a rosette ornament (Pl. 2, 5) is also of northern Italic origin; its fragments were found at the eastern margin of the grave. The lamp find, along with other imports, suggests the acceptance of Roman lifestyle traditions and funeral customs. The described lamp belongs to the Iványi I type, which encompasses specimens with voluted triangle-shaped nose, a relief figure in the middle concentric grooves on the rim. According to D. Iványi's classification, the lamp from Ilok belongs to the third type, its basic feature being a broader voluted nose dated to about the middle and the last quarter of the 1st century or to the 2nd century. According to Loeschcke's classification of ceramic lamps with an angular nose and volutes, the Ilok find corresponds to type I, variation b, characterized by a somewhat narrower top of the nose than with lamps having volutes, whereas the shoulder profile with two grooves is of type IIb. The angular ceramic lamps with volutes of the Iványi I, or Loeschcke I type, from Pannonian sites, represent a northern Italic import from the beginning of the 1st century, when they arrived along with the Arentino and northern Italic *sigillata* of the Augustan and Tiberian periods. The finds of voluted lamps, as well as of ceramic ware with thin walls, in military camps on the Danube (Zemun, Novi Banovci, Surduk) prove that they were imported to satisfied the needs of the army, but also for the higher social class of the autochthonous population, as indicated by the richly cremation grave from Ilok. Production in local Pannonian workshops began in the second half of the 1st century, as finds of moulds in *Sirmium*, *Mursa* and *Poetovio* suggest. Their occurrence in south Pannonian sites can be followed also in the 2nd century, up to the beginning of the 3rd.

The smaller vessel, probably a funnel or a glass, made of greenish glass with a horizontally inverted rim (Pl. 2, 4), the fragments of which were found along the eastern margin of the grave, also suggests northern Italic origin. Just like the voluted lamp and the bowl with thin walls, the vessel came to the Danube limes through *Aquileia*, which in the 1st-2nd centuries was an important production center, but at the same time it was a commercial port for goods coming from other production centers, from where it was imported into the eastern Alpine and Danube regions.

In the northeastern corner of the grave there was also a play-token made of dark blue glass paste (Pl. 2, 1), which is supposed to have served for playing and which was dated to the 1st century. In the grave, a greenish glass bead was found as well (Pl. 2, 3). Metal grave goods and coin were preserved (Fig. 4) in the southeastern excavated part of the grave, on the remains of poorly preserved wooden planks. The little bronze

ring with an irregular rectangular cross-section has its one terminal looped, whereas its other terminal is missing (Pl. 1, 3). Its description corresponds with the type of Roman bronze earrings in the shape of wired annulets with different cross-sections, with looped or clipped terminals. Simple earrings in the form of a wired ring that used to close by inserting the small hook through the loop were documented in a longer period, and they differ according to the shape of the pendant hanging from the ring, whose shape remained almost unchanged. The fragment of a bronze needle (Pl. 1, 5) was probably part of a bronze fibula. In the immediate vicinity of the earring there was another object, the function of which is not sufficiently clear. It might have been a handle fastening system of a bronze vessel (Pl. 1, 4) consisting of a leaned ring with an oval outline and a round cross-section, beneath which there is trifoliate sheet metal with rectangular terminals and a rivet hole in the upper part. The ring is separated from the bottom part by a rib, on which there are two horizontal grooves. In the immediate vicinity, a smaller iron rivet (Pl. 2, 8) was found with a short spike with a rectangular cross-section that might have served for fastening a handle.

Apart from the described finds, another import in the grave are also the remains of the fig and the melon, found along with other archaeobotanical samples in the northeastern part of the grave and in the fillings of both pots. The figs could not be cultivated in the southern Pannonian area due to inclement climatic conditions. Since figs could not have been kept fresh for a long time, it was not possible to transport the fruits across larger distances, therefore probably the figs arrived to *Cuccium* dried. The figs, along with the remaining ceramic and glass finds, were imported for the needs of the settled Italic, but also indigenous population, who were not unfamiliar with Italic goods. The largest part of archaeobotanical artifacts accounts for wine grape seeds. The question of the origin and cultivation of wine among the Illyrians with the mentioned antique sources was thoroughly analyzed by M. Zaninović. The Pannonian production of small quantities of wine and the bad quality of its production is mentioned by Dion Cassius (49.36.2), which is also confirmed by Strabo's quote (VII.5.10) that the regions above *Dalmatia* are mountainous and cold and that vineyards can seldom be found there. The finds of amphorae dated in the beginning of the 1st century, which came along with the wine across *Aquileia*, testify to imports of wine to *Sirmium*, which was supported by settled Italics and by the indigenous population. Wine cultivation in Pannonia was intensified in the second half of the 3rd century, in the period of *Probus*, when soldiers planted selected grapes on the slopes of Fruška gora (*Almus Mons*). The discovery of grape seeds in pots in the grave in Ilok prove the earlier existence of vineyards on the western slopes of Fruška gora already in the 1st century, although it is possible that the tradition of wine cultivation in the Ilok region is considerably older. The laying of different kinds of cereals and fruits combined with ceramic and glass vessels of twofold origin into the grave suggests the existence of a complex funeral rite, which is still inadequately understood in the southern Pannonian territory in the Early Roman period.

Numerous parallels to all described finds from the grave in Ilok were documented in the Danube region, which enable the dating of the grave in the middle of the 1st century. This is also confirmed by the find of Claudius coin (Pl. 1, 6). Although the grave has not been completely excavated, the grave goods and remains of grave architecture enriched the existing understanding of the process of romanization of the Croatian Danube region, testifying to the relation of the indigenous population towards the newly arrived achievements of the Roman culture.

Of particular importance for the ethnic determination of the burial are three ceramic vessels from the northeastern corner of the grave, two hand-made pots with a rounded body (Pl. 1, 1-2) and the S-profiled, wheel-made bowl (Pl. 2, 1). The described vessels can be compared with the material heritage of the La Tène culture, which in the middle Danube is connected with the Scordiscs. In the described shapes, the continuation of pottery traditions of the indigenous mixed Celtic-Pannonian population is visible, which in the 1st century formed an important ethnic component of the southern part of Roman *Pannonia*. The second group of finds that suggests northern Italic origin points to the direction of the new ethnic, cultural and economic influences on the eastern part of the the Sava-Drava-Danube interfluvium in the process of early romanization.

Numerous parallels with Early Roman cremation burials from Syrmia, in which ceramic finds produced following La Tène traditions were found, indicate a strong tradition of the autochthonous population up until the end of the 1st century. This means that the mixed Celtic-Pannonian population living in the territory of the middle Danube played an important role in the process of early romanization and formed a constituent part of the ethnic corps of the newly conquered part of southern *Pannonia*. The indigenous population in larger centers that emerged from Late La Tène protourbane centers, was exposed to more intensive and rapid romanization by the settling Italic population and veterans and common imports, which was accompanied by the achievements of the Roman way of life. Rural Late La Tène communities long held the features of their own material culture, accepting only some of the achievements of the newly founded Roman provincial culture.

In the grave in Ilok, imported objects suggesting northern Italic origin were found as well, and they came to the middle Danube by a trade route that was in function earlier - along the Sava River, where in the 1st century BC certain goods were transported for the Scordiscs. This is shown by numerous finds of bronze vessels of northern Italic origin, which in the sites of La Tène culture in eastern Slavonia occur in graves and in the most important fortified settlements such as Dalj, Sotin, Vinkovci and Orolik. The import of bronze vessels took place from *Aquileia* through *Nauportus* and *Emona*, from where along the Sava over *Segestica* it came to the middle Danube. Strabo (4.6.10; 5.1.8; 7.5.2) described this important prehistoric communication, and the described trade route is also supported by finds of coins from *Appollonia* and *Dyrrhachion*, as well as of Roman Republican coins. The use of the well-known trade route, along the Sava towards the

East, continued also in the Early Roman period, when *Aquileia* was the most significant center of the export of pottery with thin walls, *terra sigillatae* and glass vessels on the markets of *Pannonia* and *Noricum*. It can be claimed with certainty that Tiberius' conquest of the eastern part of the Interfluve came running across the Sava valley.

The understanding of events after the Roman conquest of eastern Slavonia and western Sarmia is weak due to a lack of site excavations, on which the process of romanization that had started could be followed. Although there were significant military bases of the Danube Limes in the described territory, as well as larger civic settlements in its hinterland, such as *Mursa* and *Cibalae*, the material heritage of the first decades of the 1st century is little known. What all the Roman centers in the territory of eastern Slavonia and western Sarmia have in common is that they were erected either in the most significant Late La Tène centers, or in their vicinity. In all mentioned sites, on the Limes as well as in its hinterland, in the Early Roman layers dated to the 1st century, shapes that suggest the continuity of the Late La Tène material heritage prevail.

In the first line, the early Roman import was directed to significant Late La Tène Scordisc settlements, where along with ceramic forms made in autochthonous traditions a northern Italic import of the Late Augustan and Tiberian periods occurred. Within the study of imported ceramic vessels, the presence of auxiliary military units, the arrival of merchants and settlements of Italics already in the early 1st century were identified. On the sites along the Limes, northern Italic imports from the Late Augustan and Tiberian periods was not rich in numbers. In the Julian-Claudian period, only auxiliary military units controlling the border existed along the Danube in mobile camps. Imports became more intense only in the Flavian period, when the military units came to the Danube and erected permanent fortresses. This also intensified the romanization of the indigenous population, which was also advanced by the recruitment of the autochthonous population to auxiliary units. Military units were always followed by merchants who satisfied their needs, but also the needs of settled Italics, as well as the upper class of the indigenous population, to whom those goods were not unknown, with imported goods. The Roman merchants were familiar with the circumstances on the market of the Drava-Sava-Danube interfluve and they were the advance contingent of the Roman conquest. The quote of Velleius Paterculus (II.110) that at the beginning of the rebellion in *Pannonia* and *Dalmatia* many merchants were killed testifies to the early presence of Roman merchants in this interfluve zone.

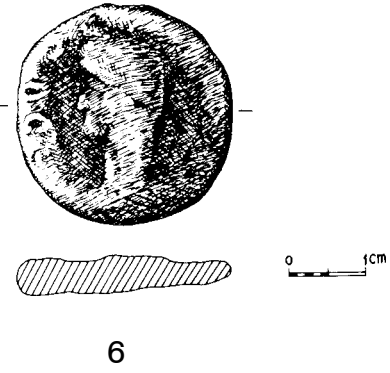
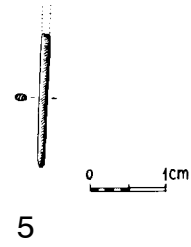
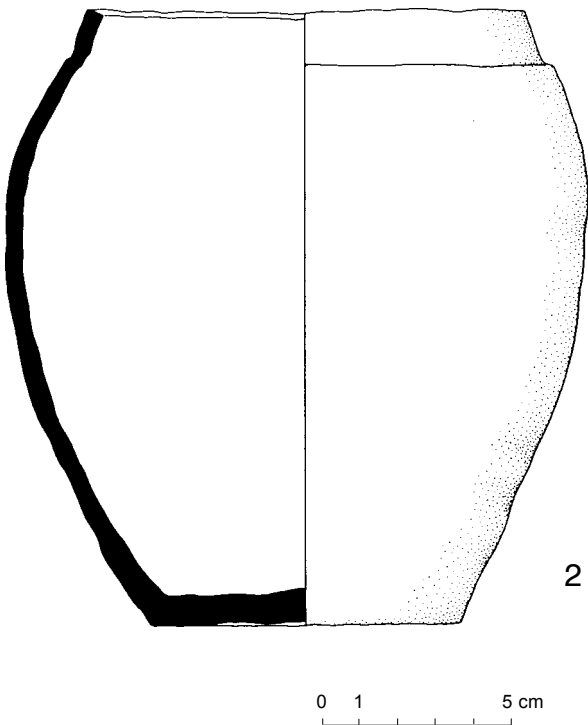
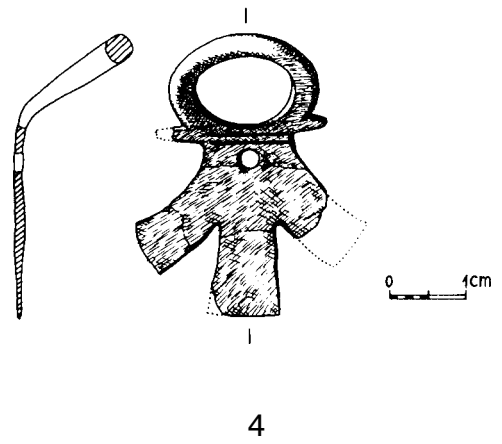
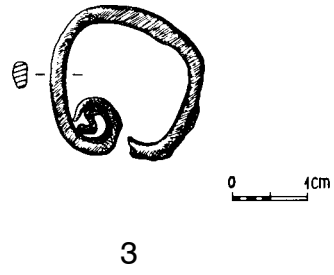
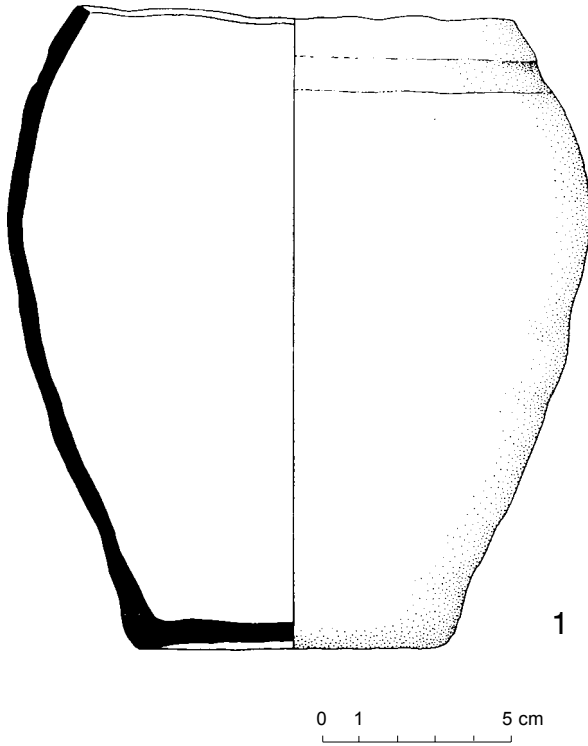
If one would try to closer determine the ethnicity of the grave found in Ilok, one should look for the answer in Roman antiquity sources dealing with the ethnic structure of the eastern part of the Sava-Drava-Danube interfluve in the pre-Roman period and immediately after the conquest. The middle Danube in the Late Iron Age was populated by the Scordiscs, and after the conquest Roman sources mention some new communities. Thus, in the territory of the Croatian Danube area the Cornacates are mentioned, which Pliny the Elder

mentions in his alphabetic index of the communities settled in *Pannonia* (N.H. III. 148). Since on that occasion communities from the territory of Transdanubia are mentioned as well, which were definitely conquered as late as in the Claudius period, the information on the Cornacates, to whom *Cuccium* is assigned, corresponds with the time to which the grave from Ilok is dated. The Cornacates as a peregrine community of Celtic-Pannonian origin were settled in the territory along the Danube in the surroundings of Vukovar up to Ilok. The western border towards neighbors - the Breuci - must have been around Vukovar and Negoslavci, where two military diplomas were found, issued to veterans of Breuci origin. The second possibility is that the Cornacates were only the citizens of the settlement *Cornacum*. Evidence supporting this statement is also found in Pliny's statement (N.H. III. 148) that *Sirmium* was an *oppidum* and a community of the Sirmienses and Amantinis, where under the Sirmienses exclusively the citizens of the settlement, which was the center of the Amantinian community, are meant.

The final answer to the question whether the Cornacates lived in the territory of Ilok will be found only by an epigraphic find.

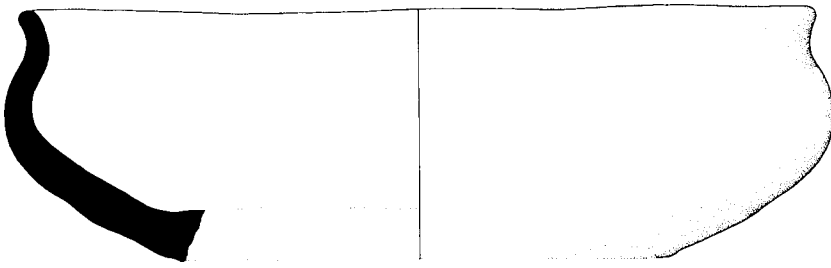
The results of excavations of the castle of the Ilok in 2001 and 2002 extended the present-day understanding of the topography of *Cuccium*, and the discovery of the Early Roman cremation grave gave an insight into the process of early romanization of the Limes in the territory of the Croatian Danube region. The Roman settlement laid more to the west than the late medieval palace of the Ilok princes, whereas graves were situated along the roads that led from the settlement, grave sites being indicated by finds of Late Antiquity sarcophagi and brick tombs to the south of today's Ilok. A grave was found to the west of the settlement, on the site of the present Ilok fortress, suggesting the existence of an Early Roman cemetery, where the indigenous population was buried. The finds of two hand-made pots with a rounded body and the wheel-made S-profiled bowl testify to this, indicating a strong tradition of the La Tène culture. The shape of the grave with the remains of a wooden cast has up to the present not been identified at the known Late La Tène Scordisc graves, therefore the question of its origin remains open. The second group of grave goods of northern Italic origin, represented by the bowl with thin walls, the lamp with the voluted nose, the glass vessel and other metal and glass finds, points to the romanization of the encountered indigenous population, at the same time, based on the coin finds, dating the grave in the time of Claudius, in the middle of the 1st century. The discovery of the remains of different cultivated plants, out of which some show traces of incineration in and around both pots, testifies to the existence of a complex funeral rite in which, same as in the finds, the traditions of the newly arrived Roman culture intermingle with the material heritage of the autochthonous mixed Celtic-Pannonian population. It is highly conceivable that future research in Ilok shall expand the scarce understanding of the process of romanization and life along the limes in the territory of the Croatian Danube region.

T. 1.

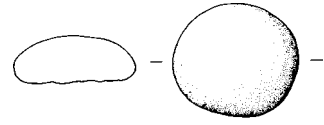
Crtež: Mihael Golubić

T. 2.

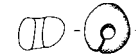
1

0 1 2 5 cm

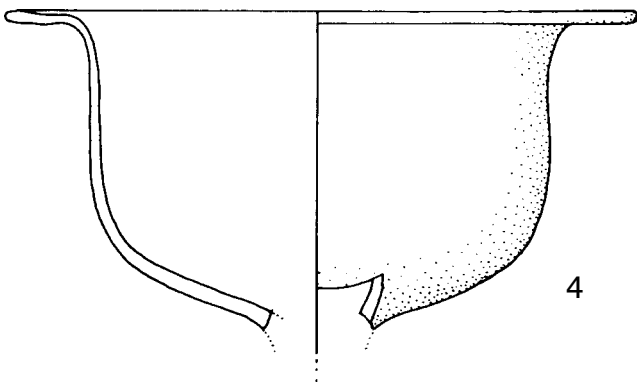
2

0 1 cm

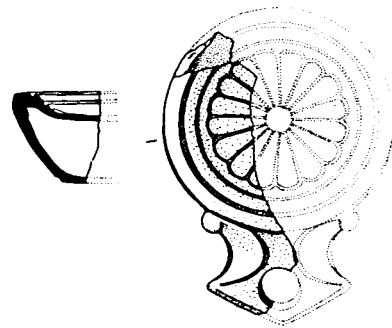
3

0 1 cm

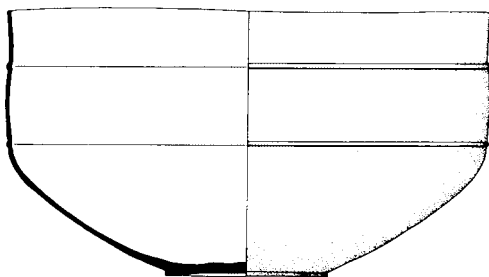
4

0 1 2 5 cm

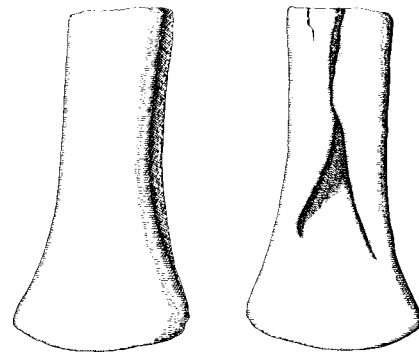
5

0 1 2 5 cm

6

0 1 2 5 cm

7

8

0 1 2 5 cm

Crtež: Mihael Golubić

